

Lestadiolaisuus ja ortodoksinen kirkko

Mauri Kinnunen

Lestadiolainen herätysliike on suomalaisista herätysliikkeistä ainoa, joka on onnistunut ylittämään kieli- ja kansallisuusrajat. Se on herätysliike, jolle myöskään kirkkokuntarajat eivät olleet esteenä. Lestadiolaisuus saavutti 1880-luvulta alkaen vankan kannatuksen pohjoiskarjalaisten ortodoksien keskuudessa. Aivan 1800-luvun lopulla alkoivat herätykset myös venäläisten keskuudessa Pietarin seudulla.

1. Tutkimuksen lähtökohdat

Lestadiolaisuutta on perinteisesti pidetty erittäin protestanttisena, perinteistä luterilaista kirkkoa puolustavana herätysliikkeenä. Kuitenkin lestadiolaisen herätysliikkeen ja luterilaisen kirkon suhteissa on ajoittain ollut voimakasta jännitystä. Lestadiolaisuutta käsiteltiin luterilaisen kirkon piirissä pitkälti aina 1910-luvulle saakka luterilaista valtiokirkkoa ja sen toimintaa uhkaavana lahkona. Hovikelpoisuutensa liike saavutti vasta itsenäistyneessä Suomessa 1920- ja varsinkin 1930-luvulla. Lestadiolaisuutta tutkittaessa yksi keskeinen mielenkiinnon kohde on ollut lestadiolaisuuden ja kirkon ylimmän johdon suhteet sekä lestadiolaisuuden asema kirkon sisällä ja sen osana.¹ Sen sijaan vähemmälle huomiolle on jäänyt lestadiolaisuuden ja muiden herätysliikkeiden tai kirkkokuntien kohtaaminen.

Levitessään pohjoisesta tunturipuron tavoin voimakkaana virtana etelään lestadiolaisuus saapui varsin pian seuduille, joissa vaikutti jokin aikaisemmin syntynyt herätysliike. Usein kuitenkin lestadiolaisuuden eteneminen pysähtyi kyseiselle paikkakunnalle

vakiintuneen liikkeen vastustukseen. Sen sijaan papiston ja tuomiokapitulin toimenpiteillä ei näytä olleen juurikaan merkitystä. Muutamilta seuduilta löytyy esimerkkejä myös siitä, miten lestadiolaisuus sai mukaansa muiden herätysliikkeiden jäseniä. Heränneitä², evankelisia³, satakuntalaisen pyhä-liikkeen⁴, keskisuomalaisen kairahtalaisuuden⁵ sekä pohjoiskarjalaisen renqvistiläisyyden⁶ kannattajia liittyi lestadiolaisuuteen. Kun lestadiolaisuus saapui Pohjois- ja Laatokan Karjalaan, se kohtasi renqvistiläisten ohella ortodoksisen kirkon jäseniä. Laatokan Karjalassa ortodoksisen kirkon jäsenet muodostivat enemmistön Salmin, Suojärven, Soanlahden, Suistamon ja Korpiselän pitäjissä. Impilahdella ja Ilomantsissa ortodokseja oli lähes yhtä paljon kuin luterilaisia. Muualla ortodoksit olivat vähemmistönä luterilaisten keskellä. Muutamissa Ylä-Karjalan pitäjissä (Valtimo, Nurmes, Juuka) ja Laatokan Karjalan läntisissä ja eteläisissä osissa (Saari, Uukuniemi, Sakkola) ortodokseja asui kuitenkin erittäin vähän. Mielenkiintoinen yksityiskohta lestadiolaisuuden historiassa on ollut tämän luterilaisen herätysliikkeen ja ortodoksisuuden varsin rauhanomainen rinnakkaiselo Itä-Suomessa.

Aikaisemmin lestadiolaisuuden ja ortodoksisen kirkon suhdetta on sivuttu muutamissa tutkimuksissa. Merkittävimpiä niistä ovat olleet Kauko Mäntylän *Lestadiolaisuus Pohjois-Karjalassa 1800-luvun loppupuolella*, Eino Salokkaan *Laestadiolaisuus Liperissä 1800-luvun loppupuolella* ja Hannu Mustakallion *Lestadiolaisuus valtiollisena vaarana*.⁷ Itse olen käsitellyt aihetta hieman liseniaatintutkimuksessani *Lestadiolaisuus Viipurin läänissä 1870–1912* sekä kirjassani *Herra on minun kallioni. Lestadiolaisen kristillisyyden vaiheet Outokummussa*.⁸ Aion tässä artikkelissani keskittyä lestadiolaisuuden ja ortodoksisuuden suhteisiin pääosin Suomessa. Mielenkiintoinen vaihe herätysliikkeen historiassa on myös ollut lestadiolaisuuden leviäminen Vienan ja Aunuksen Karjalaan⁹ sekä täysin venäläisen väestön keskuuteen syvällä Sisä-Venäjällä.¹⁰ Varsinaiset herätykset venäläisten (ortodoksien) keskuudessa alkoivat noin vuonna 1897. Aluksi venäjänkielinen lestadiolaisuus keskittyi Pietariin ympäristöineen. Liikkeen leviäminen syvemmälle Venäjän alueelle tapahtui Venäjällä riehuneen sisällissodan aikana 1920-luvun alussa ja 1930-luvulla alkaneiden karkotusten seurauksena.¹¹ Venäjänkielistä seuratoimintaa varten käännettiin

Leonard Typön toimittama hengellinen laulukirja Siionin matkaulut venäjän kielelle, ja se ilmestyi vuonna 1910.¹²

2. Lestadiolaisuus ja muut uskonnolliset suunnat

Lestadiolaisuuden yhtenä tuntomerkinä voidaan pitää ambivalenttia suhtautumista evankelisluterilaiseen kirkkoon. Tämä oli tyypillistä kaikille suomalaisille herätysliikkeille herätysten alkuvaiheessa. Kirkko hyväksyttiin instituutiona, mutta sen uskonnolliseen funktioon oltiin tyytymättömiä. Ambivalenttisuus näkyi suomalaisista herätysliikkeistä kaikkein voimakkaimpana juuri lestadiolaisuudessa.¹³ Jo varsin varhaisessa vaiheessa herätti lestadiolaisuudessa huomiota ulkoryhmälähteiden mukaan liikutukset ja muulla tavoin uskovat pois sulkeva eksklusiivisuus. Laestadiuksen luoma sielunhoitoperinne merkitsi uskovien yhteisön korostumista. Oppi uskovissa asuvasta Pyhästä Hengestä innoitti herätykseen tulleita käännytystoimintaan ja loi selvät rajat "kristittyjen" ja "suruttomien" välille. Hengellisestä pappeudesta tuli lestadiolaisen herätysliikkeen tunnus. Liikkeen käsityksen mukaan taivasten valtakunnan avaimet on annettu uudestisyntyneitten ihmisten muodostamalle seurakunnalle, sen jokaiselle jäsenelle. Seurakunnan jäseneksi tullaan päästösanan uskomisella. Tärkein tekijä oman seurakuntamuodostuksen korostumiseen oli professori Pekka Raittilan mukaan juuri päästönävaimien "löytäminen". Eksklusiivisen seurakuntanäkemys synnystä on esitetty toisistaan poikkeavia käsityksiä. Toisaalta on katsottu, että herätysliikkeen näkemykset olivat pääpiirteissään valmiina jo Laestadiuksella. Toisaalta on esitetty myös tulkintoja, että liikkeelle tyypillinen eksklusiivinen näkemys olisi muodostunut vasta Juhani Raattamaan johtajakaudella.¹⁴ Esimerkiksi Hannu Juntunen kallistuu jälkimmäiselle kannalle todetessaan väitöskirjassaan, ettei Laestadius samaista omaa herätysryhmäänsä Kristuksen kirkkoon eikä luonnehdi kirkko-instituutiota pelkäksi laitokseksi.¹⁵ Lisäksi eksklusiivinen seurakuntakäsitys ei ollut myöhemminkään herätysliikkeessä yhtenäinen. Kun lestadiolaisia pappeja kokoontui Iin pappilaan vuonna 1885, he antoivat seuraavan julkilausuman: *Kokous tunnusti yksimielisesti, että ulkopuolella nk. lestadiolaista liikettäkin löytyy*

*Jumalan Hengen työtä, vieläpä opetuslasten mieltä ja elävää uskoa.*¹⁶

Radikaalia lestadiolaisuudessa oli liikkeen rippi- ja seurakuntanäkemyks. Valtiollista ja kirkollista auktoriteettia ei voitu virallisesti asettaa kyseenalaiseksi. Sen sijaan liikkeen esiin nostamat opinkappaleet korostivat sen omaa uskonnollista auktoriteettia, joka oli riippumaton kirkon ja valtion arvovallasta.¹⁷ Eksklusiivisen seurakuntanäkemyksen pohjalta on myös ymmärrettävissä se, että lestadiolaisuus onnistui levittytymään muista suomalaisista herätysliikkeistä poiketen myös ortodoksien keskuuteen. Lestadiolaisseuroissa päästösanojen julistamisen kautta uskoon tulleelle ei ollut tärkeää, mihin kirkkokuntaan hän kuului. "Parannuksen teosta" lähtien hänen seurakuntansa ja "Jumalan valtakuntansa" oli lestadiolaisyhteisö. Tärkeintä ei ollut mihin kirkkokuntaan kukin kuului, kunhan uskoi "oikealla" tavalla. Lestadiolainen evankelisluterilaisen kirkon pappi ja herätysliikkeen epävirallisen äänenkannattajan Sanomia Siionista-lehden toimittaja Aatu Laitinen totesikin: *Jos te uskotte Herran Jeesuksen sovintoveressä synnit ja viat anteeksi, missä ulkonaisen kirkon helmassa te sitten mahtanette olla, olette hyvät ja kalliit kristityt.*¹⁸ Miksi lestadiolaistunut ortodoksi ei usein vaihtanut kirkonkirjojaan luterilaiseen seurakuntaan? Tämän selittää se, että vaikka herätysliike arvosteli valtiokirkon yhteisöllistä uskonnollisuutta, se ei kuitenkaan asettanut kyseenalaiseksi vallitsevan alamaisajattelun perusteita. Tämä koski myös suhtautumista ortodoksiseen kirkkoon. Tässä alamaisajattelussaan lestadiolaisuus ei poikennut muista 1800-luvun herätysliikkeistä. Lisäksi on hyvä muistaa, että herätysliikkeet, lestadiolaisuus niiden joukossa, eivät eristäytyneet kulttuuriympäristöstään, vaan kuuluivat erottamattomana osana siihen. Kun lestadiolaisuus saapui ortodoksien ja luterilaisten yhdessä asuttamiin kyliin Pohjois-Karjalassa, se sopeutui varsin pian osaksi paikallista kulttuuriympäristöä.¹⁹ Lisäksi kirkkokunnan vaihtaminen oli pitkään lähes mahdotonta. Ainoa vaihtoehto oli käyttää ns. Pietarin tietä. Tällöin ortodoksisesta seurakunnasta otettiin muuttokirja, joka vietiin Pietarissa luterilaiseen seurakuntaan. Paluutuomisina oli Pietarin luterilaisen seurakunnan muuttokirja ja näin uskonto oli vaihtunut matkan aikana. Kirkkokunnan vaihtamisen mahdollisuus ilman "Pietarin tietä"

toteutui vasta vuonna 1906. Tässä vaiheessa ortodoksisuus ja lestadiolaisuus olivat pääosin jo sopeutuneet elämään rauhanomaista rinnakkaiseloa.²⁰

Kirkon arvostelu näyttää lestadiolaisuudessa olleen ennen kaikkea pappien ja heidän toimintansa kritiikkiä, ei niinkään kirkon moittimista instituutiona. Pekka Raittilan mukaan kuitenkin maininnat, että lestadiolaisten mielestä kirkon oppi oli "paavin oppia" ja sen papit "paavin pappeja", eivät olleet vailla pohjaa, vaan kuvastavat varsin hyvin vallinnutta asennetta.²¹ On luultavaa, että ortodoksinen kirkko ja papisto edustivat lestadiolaisille vielä enemmän kuin luterilainen kirkko tai sen papisto "paavin oppia".

Alusta lähtien lestadiolaisuuden sitoi kirkkoon selvimmin sakramenttiyhteys. Lestadiolaisalueilla ei esiintynyt viitteitä siitä, että papin suorittamasta hätäkasteen vahvistamisesta olisi kieltäytytty. Törmätessään baptistisiin ryhmiin Haaparannan ja Tromssan seudulla 1860-luvulla herätysliike torjui lyhyen alkuhämmennyksen jälkeen näiden ryhmien kastekäsitykset ja pysyi kirkon perinteisessä käytännössä. Lestadiolaisuuden alkuheräykselle, kuten leviämisvaiheellekin, oli tyypillistä ehtoolliskäyntien lisääntyminen. Ehtoollisesta muodostui kastetta merkittävämpi side lestadiolaisuuden ja luterilaisen kirkon välille. Myös ulkopuoliset kiinnittivät huomiota lestadiolaisten ahkeraan ehtoollisella käyntiin. Samalla he valittivat lestadiolaisten muuten käyvän vähän kirkossa. On selviä viitteitä myös siitä, että lestadiolaiset ortodoksit kävivät ahkerasti ehtoollisella omassa kotikirkossaan. Ortodoksisen lestadiolaissaarnaajan Iivana Mutasen poika Johannes Mutanen on kertonut isästään: "Vaikka Iivana Mutanen näki kreikkalais-katolisessa kirkossa jumalanpalveluksessa väärää ja liiallista ulkonaisiin muotomenoihin pitäytymistä, kävi hän siitä huolimatta ahkeraan kirkossa."²²

3. Pohjolan kristillisyyden saapuu karjalaiselle maaperälle

Levitessään Pohjois-Karjalaan ja Viipurin lääniin lestadiolaisuus kohtasi kulttuurimaaperän, joka jo varsin paljon poikkesi liikkeen syntymäsijoilta Peräpohjolasta. Sekä Viipurin lääni että Pohjois-Karjala sijaitsivat läntisen ja itäisen kulttuuripiirin rajalla. Alueet olivat kuuluneet välillä Ruotsin ja välillä Venäjän vallan alle.

Luterilaisen kirkon herätysliikkeistä alueella vaikuttivat herännäisyys Ylä-Karjalan pitäjissä, renqvistiläisyys Liperissä ja Sortavalan ympäristössä sekä evankelisuus Kannaksella. Ortodoksisella kirkolla oli vahva jalansija ennen kaikkea Laatokan Karjalassa. Kirkko oli valta-asemassa Salmin kihlakunnassa, jossa Salmin, Suojärven ja Korpiselän pitäjissä asui miltei yksinomaan ortodoksista väestöä. Myös Suistamalla ja Soanlahdella ortodokseilla oli selvä enemmistö, sen sijaan Impilahdella luterilaisia oli hieman enemmän kuin ortodokseja.²³ Ortodoksiseen kirkkoon kuuluvaa väestöä oli lisäksi kaikissa muissa entisen Käkisalmen läänin pitäjissä, eniten Laatokan rannikolla. Täällä ortodoksinen väestö muodosti vähemmistön luterilaisen uskonnollisuuden keskellä. Samanlainen tilanne ortodoksiväestöllä oli Pohjois-Karjalassa, jossa ortodoksista väestöä oli ennen kaikkea Liperin, Polvijärven, Kontiolahden, Ilomantsin ja Tuupovaaran pitäjissä. Myös Karjalan kannaksen siinä osassa, joka oli jäänyt Pähkinäsaaren rauhassa Ruotsin valtiolle, asui ortodoksista väestöä. Heistä suurin osa oli syntyperältään venäläisiä. Hallinnollisesti suomalaiset ortodoksit kuuluivat Pietarin metropoliitan alaisuuteen 1890-luvulle saakka, jolloin maahamme perustettiin kreikkalaiskatolinen hiippakunta. Kirkkokunnan asema oli hyvin ristiriitainen, sillä se joutui panslavismin ja venäläistämispyrkimysten välikappaleeksi. Ortodoksisen kirkon henkisinä keskuksina Karjalassa toimivat Valamon ja Konevitsan luostarit, joiden loiston aikaa oli nimenomaan 1800-luku. Lisäksi vuonna 1895 perustettiin Karjalan kannakselle Lintulan naisluostari.²⁴

Lestadiolaisuus saapui Karjalan eteläisiin ja pohjoisiin osiin suunnilleen samanaikaisesti 1870-luvun alussa muuttoliikkeen ja sukulaiskontaktien tuomana. Pohjois-Karjalassa herätysliike levisi ensimmäisenä Nurmekseen²⁵, Joensuuhun²⁶ ja Liperiin²⁷. Viipurin läänin alueelle herätysliike saapui samoin 1870-luvun alussa. Merkkejä lestadiolaisesta heräyksestä on Viipurista²⁸, Lappeen Simolasta²⁹ ja Taipalsaareltä.³⁰ Voimakkainta leviämisen ja kasvun aikaa oli 1880-luku.

Merkittävä rooli lestadiolaisuuden leviämisessä kaakkoiseen Suomeen oli Pietarin suurella lestadiolaisyhteisöllä. Käydessään työ- ja kauppamatkoilla Venäjän pääkaupungissa monet tutustuivat Pietarin suuren lestadiolaisyhteisön jäseniin ja "saivat

parannuksen armon". Palattuaan kotiseudulle he kertoivat uudesta uskonvakaumuksestaan saaden muitakin liittymään herätysliikkeeseen. Herätysliikkeen organisoituminen alkoi Viipurissa vuonna 1890, jolloin Viipurin lääninhallitus hyväksyi säännöt Rauhanyhdistys Viipurissa -nimiselle yhdistykselle maaliskuun 19. päivänä.³¹

4. Ortodoksinen lestadiolaisuuden alkuvaiheet

Varsinkin Pohjois-Karjalassa Liperin, Polvijärven ja Kuusjärven pitäjissä lestadiolaisuus sai mukaansa merkittävän määrän ortodoksinen kirkon jäseniä. Erikoista on, että herätysliike levisi näissä pitäjissä nimenomaan niihin kyliin, joissa asui runsaasti ortodoksiväestöä. Koska seudulla avioliitot solmittiin usein yli kirkkokuntarajojen, oli lähes kaikissa seudun lestadiolaisperheissä sekä ortodoksinen että luterilaisen kirkon jäseniä. Esimerkiksi ensimmäisiä herätykseen liittyneitä oli Heikki Hiltunen³², jonka äiti oli ortodoksinen kirkon jäsen. Liperissä oli lestadiolaisuudella vahva kannatus Harmaasalon ortodoksivoittoisessa kylässä. Perimätieto kertoo herätysliikkeen tulleen kylään Antti Hyttisen tuomana³³. Antti Hyttisellä oli kylässä nurmipalsta, jolla vieraillessaan hän puheli tapansa mukaisesti uskon asioista. Tämän seurauksena kylässä syttyivät herätykset molempiin kirkkokuntiin kuuluvien keskuudessa. Kylällä saarnaajana toiminut talollinen Iivana Mutanen lienee tehnyt "parannuksen" pudasjärveläisen Paavali Ervastin pitäessä seuroja Harmaasalolla. Iivana Mutasen saarnatoiminta alkoi 1880-luvulla. Iivana Mutasen veli Matfeij (Matti) Mutanen saarnasi myös jonkin verran, mutta varmat tiedot hänen saarnaajuudestaan ovat 1900-luvun alkuvuosilta. Lestadiolaisuus sai erittäin vahvan kannatuksen kylän väestön keskuudessa; sen asukkaista yli puolet oli lestadiolaisia. Se, että enemmistö Harmaasalon asukkaista oli ortodokseja, ei muodostunut esteeksi herätysliikkeen etenemiselle. Olihan kylän saarnamiehenä toiminut Iivana Mutanenkin ortodoksinen kirkon jäsen. Koska luterilaisilla saarnamiehillä ei ollut lupa pitää hartaus-tilaisuuksia ortodoksisissa taloissa, oli herätysliikkeen leviämiseksi ortodoksien keskuuteen edellytyksenä omaan kirkko-

kuntaan kuuluvien saarnaajien toiminta. Luterilaisten saarnaamista ortodoksikodeissa pyrki ortodoksinen papisto tarkoin valvomaan. Maalliset viranomaiset eivät puuttuneet (ortodoksien) ortodoksitaloissa pitämiin hartaustilaisuuksiin. Sen sijaan ortodoksinen papisto yritti myös estää ortodoksiseen kirkkoon kuuluvien saarnaajien toimintaa, sillä perimätieto kertoo, että Iivana Mutanen asetettiin Taipaleen seurakunnan kirkkoherran Venzelav Diakonowin toimesta "pannaan", ja häneltä kiellettiin kirkossakäynti ja ehtoollinen. Diakonow yritti hajoittaa myös kreikkalais-katoliseen kirkkoon kuuluvien saarnaajien kreikkalaiskatolisissa taloissa pitämiä seuratilaisuuksia, mutta ilmeisesti huonolla menestyksellä.³⁴ 1900-luvun alussa lestadiolaisuus oli Harmaasalon kylässä vahvimmillaan. Lestadiolaisia oli lähes jokaisessa kylän talossa. Seuroja pidettiin sekä ortodoksisissa että luterilaisissa taloissa.³⁵ Sukkulansalolta lestadiolaisuus levisi myös Polvijärven puolelle, jossa se sai kannatusta Horsmanahon ja Mutkanvaaran kylissä ympäristöineen. Paikallisena saarnamiehenä kiersi taloissa seurojen pidossa Taipaleen ortodoksisen seurakunnan jäsen Pekka Kuikka.³⁶

Kuusjärvellä³⁷ lestadiolaisuuden toiminta alkoi 1880-luvun alussa. Pitäjän ensimmäisenä lestadiolaisena varmentamaton perimätieto pitää Outokummun Mustakankaan Lappalan isäntää Mikko Lappalaista.³⁸ Hänen kerrotaan kääntyneen lestadiolaisuuteen suolanhakumatkallaan Oulussa. Seurakunnan piispan-tarkastuskertomuksista löytyy ensimmäinen maininta lestadiolaisuudesta vuodelta 1891. Siinä Gustaf Johansson hyökkäsi voimakkaasti liikettä vastaan: *"Mitä harhaoppeihin tulee, on seurakunnassa vähin laestadiolaisia. En nyt puhu paljo, sen vaan sanon, että laestadiolaisuus asettaa lahkokuntansa Kristuksen sijalle. Kun Luteerus ja Raamattu sanoo, että kristityksi tullaan Kristuksen kautta ja Kristuksen kautta tullaan seurakuntaan, niin tämä lahkokunta sanoo, että ainoastaan seurakunnan kautta tullaan Kristuksen tykö ja tässä se on paavikunnan kannalla. Sillä niin opettaa ja opetti paavi. Ja se on suuri erotus, niin suuri että paavikunnan oppi on aivan väärä ja niin tämän lahkokunnankin. Kristus tahtoo itse antaa syntejä anteeksi joka päivä, Kristus tahtoo itse puhdistaa verellensä, eikä kärsi, että häneltä otetaan se kunnia pois. Se mitä Raamattu puhuu veljen vakuuttamisesta ja lohduttamisesta on toinen asia. Sillä kun sille asemalle on*

*jouduttu, että kielletään ihminen suoraan menemästä Kristuksen tykö, niin se on hirveä harhaoppi, se on kauhea oppi. Ken ei Kristukselta ota synnit anteeksi, ken ei Kristuksen kanssa elä, se ei kristitty ole. Kristitty voi sitte tarvita ajoittain muitten lohdu- tusta ja virvoitusta, vaan se on toinen asia. Se on kumma, että luterikunnan keskessä on tuommoinen lahko syntynyt, mutta se on kuoleva omaan köyhyyteensä. Jumalan henki on raitis, on puhdas, nöyrä ja siveä, vaan tämän lahkon ei ole raitis, ei puhdas eikä siveä. Minä toivoisin, että lahkokunta palajais harhateiltään. Sillä ei siinä rauhaa saada, vaikka kerskutaan. Se vakuutus, jonka lahkokunta antaa, ei kestä monta tuntia ja niin se on uudestaan saatava. Mutta Jumala painaa sydämeen oman rauhansa. Suokoon Jumala, että Suomen kansa pysyisi raittiissa uskossa kaidalla tiellä, kun koetukset esille tulevat."*³⁹

Lestadiolaisuus oli esillä myös seuraavassa piispan- tarkastuksessa vuonna 1897. Tällöin keskustelun aiheena oli myös herätysliikkeen leviäminen ortodoksisen väestön keskuuteen. Piispa Gustaf Johansson totesi seuraavaa: *Laestadiolaisia on seurakunnassa joku määrä, mutta eivät ole enää tässä seura- kunnassa vaikutusvoimaisia. Ikävää on, että kiertävät lutherilaiseen kirkkoon, mutta laestadiolaisuuteen kuuluvat maallikko- saarnaajat, ovat liikkuneet Kreikan uskoisten taloissa. Suuri on se edesvastaus heillä siitä. Eikö siinä ole kylliksi, kun käyvät omia uskolaisiaan eksyttämässä, kun pyrkivät vielä vierasuskoisiakin pettämään. Ilahuttavaa on, että suurempaa malttia heissä ilmaan- tuu ja minä toivon, että he kokonaan raitistuvat harhateiltään, sillä se on surkeata, kun tämä lahko on niin ylpeätä, että asettaa itsensä välimieheksi Jumalan ja ihmisten välillä.*⁴⁰

Kuusjärven Vuonoksen kylässä olivat ensimmäiset "paran- nuksentekijät" perimätiedon mukaan ortodoksiset Iivana Kar- poff⁴¹ ja Vasili Lasaroff⁴² ja he pyrkivät innokkaasti järjestämään kodeissaan seuroja. Lestadiolaisseurojen pito ortodoksisissa taloissa johti lopulta virkavallan puuttumiseen asiaan. Talvella 1896 ilmoitettiin Kuopion hiippakunnan tuomiokapitulille, että Kuusjärvellä lestadiolaiset olivat esiintyneet häiritsevästi. Kuus- järven väliaikainen saarnaaja K.F. Järnefelt sai tuomiokapitulilta kirjeen, jossa vaadittiin selvitystä seuraavaan asiaan: *"Koska Tuomiokapitulin tiedoksi on tullut, että Laestadiolaiset saarnamiehet, jotka kuuluvat luterilaiseen kirkkokuntaan, ovat*

*Outokummussa Kuusjärven seurakuntaa, joiden väki kuuluu kreikkalaiskatoliseen kirkkokuntaan, pitäneet seuroja, joiden johdosta ikävää epäjärjestystä on syntynyt, saa Tuomiokapituli täten käskää Teitä pikemmittäin antamaan Tuomiokapitulille tietoa siitä, onko asian laita semmoinen tahi ei. Sen jälkeen ja jos asiassa on perää, tulee Teidän niin pian kuin mahdollista pitää kirkkoneuvoston kokous, jossa on tarkoin tutkittava, kutka ovat yllä mainittuja seuroja kokoon toimittaneet, kutka niitä johtaneet, kutka niissä puheita pitäneet ja kutka niissä ovat saapuvilla olleet sekä minkälaista epäjärjestystä seuroissa on harjoitettu.*⁴³

Asia oli esillä kirkkoraadin 6.4.1896 pitämässä kokouksessa. Siinä annettiin toiselle, paikalla olleelle kirkkoraadin jäsenelle, Matti Gröhnille tehtäväksi hankkia viikon kuluessa tiedot tuomiokapitulin vaatimiin kysymyksiin ja toimittamaan ne seurakunnan väliaikaiselle papille Järnefeltille.⁴⁴ Järnefelt kertoi 22.3. ja 13.4. lähettämässään kirjeissä, että kreikkalaiskatoliseen kirkkoon kuulunut kauppias Vasilei Lasarow oli maaliskuun toiseksi viikoksi kutsunut lestadiolaisten seurat Vuonoksen kylässä olevaan Poikapää-nimiseen taloon. Niissä oli määrä puhua pohjoisesta tulleen saarnaja Heikki Sandbergin. Kuusjärven poliisikonstaapeli A. Ervast oli kertonut Järnefeltille Taipaleen kreikkalaisvenäläisen (ortodoksisen) seurakunnan kirkkoherran Venzeslaw Diakonovin kirjeessään pyytäneen poliisia hajoitamaan suunnitellut seurat, jos luterilainen tulisi puhumaan kreikkalaiskatoliseen taloon. Poliisikonstaapeli oli varoittanut kauppias Lasaroffia ja muutamia muita lestadiolaisia etukäteen pitämästä seuroja. Varoitus ei kuitenkaan tehonnut samoin kuin ei myöskään itse seuroissa annettu hajaantumismääräys. Poliisikonstaapeli haki apua Liperin kruununvoudilta K. Y. Collanilta, joka yhdessä toisen poliisikonstaapelin kanssa sai seuraväen hajaantumaan. Seuroja olivat johtaneet talolliset Iivana Karpoff Kuusjärveltä ja Iivana Mutanen Liperistä, molemmat kreikkalaiskatolisia. Muina puhujina olivat olleet Hartikainen⁴⁵ Kuopiosta, Jussilainen Leppävirroilta⁴⁶ ja Sandberg Kemistä⁴⁷, kaikki luterilaisia. Seuraväki siirtyi luterilaisen Kasper Oksmanin⁴⁸ taloon, jossa mainitut luterilaiset saarnaajat jatkoivat seuroja viranomaisten estämättä. Järnefelt ilmoitti, että hänen tietojensa mukaan kokoukset olivat olleet rauhallisia, eikä järjestyshäiriöitä ollut juurikaan sattunut. Ainoastaan seuratalon

ortodoksinen isäntä oli "sanoilla taistellut" hajaantumiskäskyn antanutta poliisikonstaapelia vastaan. Hän oli väittänyt itsellään olevan oikeuden talossaan tehdä mitä tahansa. Hän kertoi lisäksi, että Kuusjärven seurakunnassa ortodokseja oli vain 1/7 väestöstä, ja ettei Kuusjärven luterilaisissa ollut sellaisia henkilöitä, jotka olisivat pitäneet puheita lestadiolaisseuroissa. Puhujina toimivat kreikkalaiskatoliset Iivana Mutanen ja Iivana Karpoff. Muualta oli kyllä aikaisemmin vierailut luterilaisia saarnaajia, joista eräs kuopiolainen oli edellisenä vuonna aiheuttanut "paljon uskonnollista häiriötä ja kiihkoa niin hyvin luterilaisissa kuin kreikkalaisissa". Luterilainen Antti Korhonen Liperin Sukkulansalolta oli käynyt toisinaan myös Kuusjärven puolella seurojen pidossa. Seuraväessä oli ollut sekä luterilaisia että ortodokseja Liperin ja Kuusjärven seurakunnista. Tuomiokapituli ei ryhtynyt asiassa enää jatkotoimenpiteisiin. Perusteena oli se, että seuroja olivat pitäneet lähinnä kreikkalaiskatoliset saarnaajat kreikkalaiskatolisissa taloissa.⁴⁹

Pastori Järnefelt sai kruununvoudilta lisätietoja, joita hän selvitti kirjeessä 13.4.1896. Kuopion läänin kuvernööri olisi niiden mukaan antanut Taipaleen ortodoksisen kirkkoherran pyynnöstä kruununvoudille pysyvän toimintaohjeen maaliskuussa 1895. Kruununvoudin tuli sen mukaan hajottaa tai "muulla sopivalla tavalla" estää lestadiolaisten seurakunnat, jos niitä pidettiin ortodoksitaloissa ja luterilaiset esiintyivät niissä saarnamiehinä. Kruununvoudin mukaan myös Polvijärvellä oli vähän aikaisemmin yritetty pitää lestadiolaisseuroja ortodoksitaloissa, mutta ne olivat "enimmäkseen rauhallisella tavalla hajonneet" sikäläisen poliisin kehotuksesta. Kirkkoherra Diakonow olikin ilmaissut tyytyväisyytensä poliisin toimintatapaan.⁵⁰

Kuusjärven ja Liperin tapahtumat saivat valtakunnallista merkitystä. Ilmeisesti viesti lestadiolaisuuden saamasta kannatuksesta ortodoksiväestön keskuudessa oli kiirinyt aina Pietariin saakka. Piispa Johansson lähti heti tuomiokapitulin istunnon jälkeen Pietariin ja Moskovaan ollakseen läsnä Suomen virallisena edustajana keisari Nikolai II:n kruunajaisjuhlassa. Hän kirjoitti matkastaan yksityiskohtaisesti Teologisessa Aikakauskirjassa kuvaten ihastuneesti uutta hallitsijaa. Heinäkuun lopulla Johanssonin pitämässä Kittilän piispantarkastuksessa tuli sitten terveisiä myös lestadiolaisille: *Yli Suomenmaan liikkuu nyt*

saarnamiehiä, joiden ei tarvitsisi avata suutansa. Aina valtaistuimen juurelle on nyt kohonnut valituksia epäjärjestyksistä laestadilaisten kautta, sillä pahennuksia on siitä syntynyt, kun kreikkalaisen kirkon alalle on tunkeuduttu ja valituksia on siitä tullut hallitsijan luo. Lestadiolaiset merkittiin näin poliittisesti epäluotettaviksi, hallitsijan arvovaltaa murentaviksi vaarallisiksi seikkailijoiksi.⁵¹

Miksi lestadiolaisuus sai niin vahvan kannatuksen Liperin, Kuusjärven ja Polvijärven ortodoksien keskuudessa? Yksi syy on varmasti se, että ortodoksisella papistolla ei ollut muutoin kuin kirkollisten toimitusten suorittajana otetta paikalliseen väestöön. Varsinkaan seurakuntansa syrjäisimmissä kolkissa ei ortodoksipappeja juurikaan nähty. Lisäksi lestadiolaisuuden seurakuntaoppi – ettei siis ollut tärkeätä mihin ulkonaiseen kirkkoon kuului, kunhan uskoi oikealla tavalla ja kuului oikein uskovien näkymättömään seurakuntaan – helpotti liittymistä. Ortodoksien liittymisen kynnystä saattoi helpottaa lestadiolaisuuden käyttämä synninpäästö. Ortodoksisen kirkon papit olivat, päinvastoin kuin luterilaiset virkaveljensä, julistaneet katuvalle syntiselle synninpäästön. Tähän käytäntöön oli totuttu. Nyt ei enää tarvinnut rientää Taipaleen kirkolle tuota synninpäästöä hakemaan, vaan sen sai joko paikalliselta saarnaajalta tai uskonveljeltä ja sisarelta. Esimerkiksi Harmaasalolla asunut lestadiolaissaarnaaja Antti Korhonen nautti niin suurta arvonantoa kotikylässään, että kuoleman lähestyessä haettiin hänet sairaivuoteen äärelle, ei kummankaan kirkkokunnan pappeja: *Antti Korhosta hyvinkin kunnioitettiin. Aina kun se kuoleman hetki lähestyi, ne kävivät Antti Korhosen sairaan luokse. Tekivät parannuksia aika paljon. Aina sanoivat, että kyllä se oli hyvä, kun kerkesi se Antti Korhonen, ennen kun tuli viimeinen lähtö.*⁵²

Lestadiolaisuuden saavuttamaa asemaa paikallisen ortodoksisen väestön keskuudessa kuvaa hyvin viinijärveläisen, alun perin ortodoksisen Johannes Surakan muistelu vuodelta 1955: *"Muistan lapsuuteni ajalta, että niitä (ortodokseja) oli suurin osa silloisista uskovaisista. Täällä on näkynyt selvästi, että ei ole ollut mitään eroa kreikkalaisen ja juutalaisen välillä, vaan kaikki ovat olleet vain Jumalan lapsia. Yhdessä he ovat seuratuvan penkissä itkeneet ja nauraneet".*⁵³ Liperissä pidettiin Harmaasalon ja Sukkulansalon lisäksi ahkerasti seuroja Antti Hyttisen kotikylässä

Käsämässä sekä Taipaleen ja Putaan (Komperon) kylissä. Komperon kylään valmistui 1880-luvulla pieni ja vaatimaton rukoushuone, jossa kesäisin pidettiin seuroja. Vuosisadan lopulla herätysliike oli levinnyt jo lähes kaikkiin pitäjän kyliin. Ruunakankaan kylässä toimi paikallisena saarnaajana Antti Hirvonen (1869–1919) ja kylän lestadiolaisten määrä kohosi lähes sataan. Samaan aikaan vaikutti Ristin kylässä paikallisena saarnaajana Antti Piironen (1870–1919). Lestadiolaisuutta oli lisäksi Kaatamon, Huistinvaaran, Leppälahden, Honkavaaran, Leppilammen ja Ahonkylän kylissä.⁵⁴

Lestadiolaisuus herätti kiinnostusta, mutta myös vastustusta paikallisen väestön keskuudessa. Seuroja häirittiin usein. Sekä seuravieraille että puhujille tehtiin ilkivaltaa. Nuorukaiset saattoivat heitellä seuroissa puhujan kasvoille harakan ja rotan raatoja, lantakokkareita ja liata juomavedet. Lestadiolaisuuteen liittyi lukematon määrä perättömiä tarinoita ja ennakkoluuloja. Kun lestadiolaiset menivät seuroihin, sanottiin heidän menevän "aasintammalla ajamaan", "ahtaasta portista kulkemaan" tai "vällyjen alle makaamaan". Jotkut uskoivat lestadiolaisuuden olevan eräänlainen tarttuva tauti. Kun eräs mies oli kyydinyt saarnaaja Antti Hyttistä seuramatkalle Liperin Ahonkylään, hän oli ihmetelleyt jälkeinpäin sitä, ettei lestadiolaisuus ollut tarttunut häneen, vaikka hän oli kyydinyt lestadiolaissaarnaajaa pitkän matkan. Lestadiolaisuudesta sepitettiin monenlaisia pilkkalauluja. Ne syntyivät joko kotipaikkakunnalla tai olivat kulkeutuneet muualta Suomesta. Tunnetuin on saarnaaja Iivana Mutasen veljen Olli Mutasen (kirkonkirjojen mukaan alkuperäinen nimi oli Aleksei) kirjoittama pilkkalaulu, joka alkoi: "Hihhulihulluutta, Pohjanmaalta tullutta..."⁵⁵

Liperin, Kuusjärven ja Polvijärven lisäksi lestadiolaisuuteen kääntyneistä ortodokseista on tietoja myös Joensuusta, Kontiolahdelta ja Enosta. Sen sijaan Viipurin läänin alueella herätysliikkeen menestys ortodoksien keskuudessa oli huomattavasti vähäisempi. Lestadiolaisuus ei vielä 1800-luvun puolella onnistunut tunkeutumaan lähes yksinomaan ortodoksien asuttamiin Korpiselän, Salmin, Suistamon ja Suojärven pitäjiin. Se sai jonkin verran jalansijaa ortodoksiväestön keskuudessa niissä pitäjissä, joissa ortodoksisuus oli vähemmistönä luterilaisen väestön keskuudessa. Ainakin Kaukolan, Pyhäjärven ja Impilahden

lestadiolaisyyhteisöihin kuului ortodokseja. Lisäksi Lappeenrannan lestadiolaisyyhteisössä oli joitakin venäläisiä ortodokseja.⁵⁶ Laatokan Karjalasta ei ole tietoja lestadiolaisuuden ja ortodoksisen kirkon välisistä kahnauksista.⁵⁷

5. Osana karjalaista kulttuuria

Ortodoksisen kirkon ja lestadiolaisuuden kohtaaminen johti Pohjois-Karjalassa herätyksen saavuttua konflikteihin. Varsin pian sekä herätysliike että ortodoksinen papisto sopeutuivat rauhanomaiseen rinnakkaiseloon. Tällaisena tilanne jatkui vuosikausia. Voimakkaan haasteen ortodoksiselle kirkolle asetti Venäjällä vuonna 1905 toteutettu uskonnonvapaus. Suomessa annettiin asetus ortodoksien uskonnon muuttamisoikeudesta helmikuussa vuonna 1906. Huomattava määrä ortodokseja vaihtoi kirkkokuntaa siirtyen luterilaisen kirkon jäseneksi.⁵⁸

Miten uudessa tilanteessa toimivat lestadiolaiset ortodoksit? Yllättävää on, että suurin osa pysyi ortodoksisen kirkon jäsenenä. Liperin Harmaasalon ortodoksilestadiolaisista ei kukaan vaihtanut tässä vaiheessa kirkonkirjojaan. Muuallakin tapaukset olivat yksittäisiä.⁵⁹ Kuvaavaa tilanteelle oli, etteivät kummatkaan ortodoksiseen kirkkoon kuuluneet saarnaajat, Iivana Mutanen ja Iivana Karpoff, siirtyneet luterilaisen kirkon jäseneksi. Sen sijaan myöhemmin, lähinnä 1920- ja 1930-luvuilla, vähittäistä siirtymistä tapahtui koko ajan. Usein kirkkokunnan vaihtamisen taustalla oli avioituminen luterilaisen kanssa.⁶⁰ Näyttää siltä, ettei lestadiolaisten siirtyminen ortodoksisesta kirkosta luterilaiseen ollut ainakaan selkeästi muita yleisempää lestadiolaisten ortodoksien keskuudessa. Myös haastattelutiedot vahvistavat kuvaa varsin rauhallisesta yhteiselosta. Harmaasalon kylässä lestadiolaisten keskeisiä seurataloja oli ortodoksisten Pekka ja Natalia Surakan Koivukankaan Simukkalan talo. Heidän tyttärensä on myöhemmin kuvannut tilannetta seuraavasti: *Huolimatta lestadiolaisuudesta oli suhde ortodoksiseen kirkkoon molemmin puolin reilu. Isä saattoi kyllä joskus sanoa kirkkoherra Nikolai Roudalle: "Mittee sie noita kuvia kumartelet". Kuitenkin pappi kävi aina Harmaasalolla asioidessaan Koivukankaalla ja haastateltavan vanhemmat Viinijärvellä asioidessaan pappilassa kahvilla.*⁶¹

Nikolai Roudan aika Taipaleen kirkkoherrana merkitsi eräänlaista kuherruskuukautta lestadiolaisuuden ja ortodoksisen seurakunnan välille.⁶² Routa tunnettiin erittäin luterilaishenkisenä pappina, joka osallistui aktiivisesti muiden muassa suojeluskunnan toimintaan. Hänen aikanaan jumalanpalvelusmenoissa siirryttiin luterilaiseen suuntaan vähentämällä rituaaleja ja seurakunnan eri toimintamuodoissa otettiin oppia luterilaisista seurakunnista. Seurakunnan kirkkoherrana 1950-luvulla toiminut Erkki Piironen luonnehti Routaa erittäin hyväksi saarnamieheksi, mutta samalla jopa puoliluterilaiseksi. Routa erosikin myöhemmin kirkkoherran tehtävistä, kääntyi luterilaiseksi ja luki tiettävästi itsensä luterilaisen kirkon papiksi.⁶³

Vaikka lestadiolaisuus ja ortodoksisuus elivät Pohjois-Karjalassa sulassa sovussa, ortodoksinen papisto pelkäsi lestadiolaisuuden vievän kirkon jäsenet mukanaan. Pitkärannan seurakuntakertomuksessa mainitsee Wladimir Petsalo uhkaavina lahkolaisina helluntailaiset, baptistit, adventistit, jehovantodistajat lestadiolaisten ohella.⁶⁴ Lestadiolaisuus onnistuikin 1920-luvulla saamaan jalansijaa sekä Salmassa että Suojärvellä myös ortodoksien keskuudessa. Lisäksi Suojärvelle kohonneet puunjalostuslaitokset houkuttelivat luterilaista väestöä Etelä- ja Pohjois-Karjalasta sekä Savosta. Vuodesta 1936 Suojärvellä järjestettiin paikallisia suuria seuroja ja paikkakunnalle perustettiin Rauhan-yhdistys juuri talvisodan kynnyksellä.⁶⁵ Ortodoksisen kirkon kannalta huolestuttavin tilanne oli kuitenkin Pohjois-Suomessa hajallaan asuvien ortodoksien keskuudessa. Heistä suurin osa oli Vienan Karjalasta tulleita pakolaisia tai Suomeen pysyvästi asettuneita ns. laukkuryssiä. Monet heistä olivat jo ennen pakoaan omaksuneet lestadiolaisuuden. II piirin (Pohjois-Suomi) matkapappi Nikolai Loimo totesikin kertomuksessaan vuodelta 1933: *Ikäväkseni täytyy todeta, että kertomusvuonna luterilaisuuden vaikutus, jos ei lienekään voimistunut, se ei ole heikontunutkaan. Laestadiolaisuus hyvin järjestäytyneenä ja Pohjolassa yksin vallitsevana uskonnollisena liikkeenä muokkaa maaperää suo-peaksi "uskovaisia" kohtaan kreikkalaiskatolisten keskuudessa. Varsinkin nuorempi polvi omaksuu ympäristönsä ajatustavan ja tulee kylmäkiskoiseksi kirkkoamme kohtaan.*⁶⁶

6. Lestadiolaisuus valtiollisena vaarana⁶⁷

Keisarillisen Suomen senaatin kirkollisasiaintoimituskunta sai 19.11.1909 vastattavakseen tiedustelun, joka koski lestadiolaisuutta. Tiedustelun takana oli Venäjän sisäministeriön ulkomaisten uskontunnustusten kirkollisasiainosasto, joka oli lähettänyt Suomen kenraalikuvernöörin kanslialle kirjelmän, jossa se pyysi tietoja "Suomessa levinneen hihhulilahkon opista ja sen toiminnan laadusta. kenraalikuvernöörin kanslia lähetti kirjelmän edelleen kirkollistoimikunnalle "lähempää toimenpidettä varten". Toimituskunta kääntyi puolestaan 24.11.1909 tekemällään päätöksellä Tuomiokapitulin puoleen, jonka oli toimitettava senaattiin saatavissa olevat tietonsa "hihhulisuunnasta".⁶⁸

Lestadiolaisuutta koskenut selvityspyyntö lienee nähtävissä ortodoksisen Karjalan veljeskunnan pyrkimyksenä torjua protestanttinen Karjalan lähetys. Protestanttista Karjalan lähetystä organisoivat Sortavalan evankelinen seura lehtori Bruno Boxströmin johdolla. Siihen perustettiin erityinen "Karjalan ystävien" toimintaryhmä, jonka evankelioimisohjelma kumpusi suomalaiskansallisesta innostuksesta ja uskonnollisesta tavoitteenasettelusta. Ortodoksisen kirkon puolelta ryhdyttiin nopeasti vastatoimenpiteisiin, ja vuonna 1907 perustettiin edellä mainittu Karjalan veljeskunta, joka toimi molemmin puolin Suomen ja Venäjän rajaa. Veljeskunta pyrki estämään ortodoksien luopumisen kirkostaan korostamalla ortodoksian liittymistä venäjän kieleen ja toisaalta suomalaisuuden yhteenkuuluvuutta luterilaisuuden kanssa. Venäläistämistyön johtoon nousi pappismunkki Kiprian, jonka ansiosta suomalainen Karjalan lähetys nostettiin kielteisesti esille venäläisessä lehdistössä. Aunuksessa ja Muurmannin rannikolla oli protestanttisista ryhmistä ainoastaan lestadiolaisuudella vankka ote. Tämä selittää viranomaisten mielenkiinnon, sillä ilmeisesti pelättiin protestanttisuuden leviämistä lestadiolaisuuden muodostamien sillanpääasemien avulla.⁶⁹ Ortodoksisen papiston huoli lestadiolaisten ja vähitellen myös muiden protestanttisten suuntien vaikutusvallan kasvusta ei suinkaan ollut aiheeton. Lestadiolaiset herätykset venäläisten keskuudessa Pietarissa ja sen ympäristössä olivat alkaneet perimätiedon mukaan vuosina 1897–1898. Tällöin tsaari joutui

mahdollisesti jopa henkilökohtaisesti kosketuksiin lestadiolaisten kanssa.⁷⁰ Niissä Pietarin ympäristössä olevissa inkeriläiskylissä, joissa lestadiolaisuus oli saanut vankan kannatuksen, herätysliikkeeseen liittyi myös osa suomalaisten keskuudessa asuneista venäläisistä ortodokseista. Tyypillinen esimerkki tällaisesta kehityksestä oli Pietarin kupeessa sijainnut Lahden kylä.⁷¹ Myös muilta lestadiolaisuuden leviämisalueilta löytyy esimerkkejä uskonnollisen yhteisön luomasta paineesta yhtenäiseen uskonnonharjoitukseen, jolloin kirkkokuntarajatkaan eivät muodostuneet esteeksi. Tämän tyyppisestä kehityksestä on tietoja niin Muurmannin rannikolta kuin Pohjois-Amerikastakin.⁷²

Kuopion hiippakunnan tuomiokapituli antoi lestadiolaisille mahdollisuuden oman selityksen antamiseen. Tuomiorovasti Elias Lönnrot kääntyi kahden oululaisen lestadiolaisen johtomiehen puoleen. Vanhoillisten edustaja kapteeni John Ryselin kieltäytyi tarjotusta tehtävästä. Uusheräyksen edustajaksi Lönnrot valitsi kirjailija, toimittaja ja kirjakauppias J.F.Hellmanin. Hellman esitti vastineessaan lyhyen katsauksen lestadiolaisuuden historiaan, laajan selvityksen vuosisadan vaihteen hajaannuksista, sekä totesi lestadiolaisuuden opin perustuvan Raamattuun ja luterilaiseen tunnustukseen. Hän totesi liikkeen tuoneen paheiden poistajana, raittiuden ja siveellisyyden edustajana "suurta siunausta".⁷³

Tuomiokapitulin lausunnon laati asessori J. A. Mannermaa. Hän lähinnä tiivistä ja systematisoi Hellmannin laatimaa kuvausta. Mannermaa kertoi liikkeen levinneen kaikkialle Lappiin, jossakin määrin Pohjanmaalle ja "eteläisempiin seutuihin". Mannermaa totesi lestadiolaisuuden olevan ennen kaikkea maallikkoliike. Omana korostuksenaan hän toi esille sen, että lestadiolaisuus oli Suomessa aina esiintynyt kuuliaisena maan laeille ja yhteiskuntajärjestykselle. Lisäksi hän totesi vanhoillisen suunnan "vikana" olevan jyrkän ja tuomitsevan hengen toisella tavalla uskovia kohtaan, vaikka ulkonaisesti tämä suunta esiintyi rauhallisesti. Lestadiolaisuuden leviämisestä ulkomaille, esimerkiksi Venäjälle, Mannermaa ei maininnut mitään. Huomatavaa on, ettei Mannermaa selvityksessään maininnut lainkaan lähinnä Etelä-Suomessa esiintynyttä esikoisuutta. Tuomiokapituli päätti lausunnostaan 21.12.1909 ja kirkollistoimituskunta vastaanotti sen 27.12.1909. Kirkollistoimituskunnan esittelijäsihteeri Niilo Karilas lähetti selvityksen edelleen kenraali-

kuvernöörille 30.12.1909 kirjeen liitteenä. Epäselvää on, johtiko selvitys joihinkin toimenpiteisiin Venäjän sisäministeriössä.⁷⁴

7. Herätykset aiheuttavat ristiriitoja

Toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen koettiin lestadiolaisuudessa voimakkaita herätyksen aikoja. Herätykset olivat alkaneet tosin jo sotavuosina, mutta kaikkein voimakkaimmillaan ne olivat heti sodan jälkeen. Pohjois-Karjalassa herätykset koskivat varsinkin Liperin, Kuusjärven ja Joensuun seurakuntia. Ne johtivat myös ristiriitoihin ortodoksisen papiston ja lestadiolaisten kesken. Pohjois-Karjalassa toimi neljä nuorta, innokasta lestadiolaispappia, jotka saivat aikaan herätystä sekä nuorten että varttuneempien keskuudessa.⁷⁵ Herätysten seurauksena lestadiolaisten toiminta sai yhä organisoituneempia muotoja. Ennen talvisotaa Pohjois-Karjalassa oli toiminut vain kaksi vanhoillislestadiolaista ja yksi uusheräyksen käsissä ollut rauhanyhdistys ja niiden oli katsottu silloisissa oloissa riittävän.⁷⁶ Sodanjälkeinen järjestäytymisaalto ja herätykset johtivat uusien rauhanyhdistysten perustamiseen 1940- ja 1950-luvuilla.⁷⁷ Vuonna 1947 Joensuussa pidettiin vanhoillislestadiolaisten valtakunnalliset kesäseurat, jotka omalta osaltaan piristivät liikkeen toimintaa maakunnassa.⁷⁸

Alkaneisiin herätyksiin liittyi myös kymmeniä ortodoksisen kirkon jäseniä. Niinpä Taipaleen ortodoksisen seurakunnan kirkkoherra Mikael Ritamo ilmaisi huolestumisensa seurakuntansa tilanteesta 21.–24.8.1947 järjestetyn piispantarkastuksen yhteydessä: *Seurakunnan alueella, erikoisesti Liperin pitäjässä ja osittain muissakin on levinnyt jonkin verran lestadiolainen uskonsuunta, joka vetää puoleen monia ortodokseja. Kymmenen vuotta aikaisemmin järjestetyssä piispantarkastuksessa ei pöytäkirjojen mukaan lestadiolaisuus ollut millään tavalla esillä.*⁷⁹ Tilanne kärjistyi seuraavina vuosina. Kirkkoherra Ritamo totesi vuoden 1948 seurakuntakertomuksessaan: *Seurakunnan alueella on noin 50 vuoden ajan aktiivisesti toiminut luterilaisen kirkon laestadiolaissuunta, mikä pyörteisiinsä on saanut paljon kreikkalaiskatolisia. Suunnan "voima" on jyrkkä ja vihamielinen suhtautuminen toisinajatteleviin, näin ollen kirkkoomme.*

Suunnalla on hyvin organisoitu työ ja työntekijöiden leegio. Yhden tai kahden ortodoksisen papin toiminta laestadiolaisten keskuudessa on perin minimaalista.⁸⁰ Tulehtunut tilanne ortodoksisen kirkon ja lestadiolaisuuden välillä jatkui 1950-luvun puoliväliin saakka. Ajoittain erimielisyydet kärjistyivät pieniksi julkisiksi konflikteiksi esimerkiksi ortodoksiseen kirkkoon kuuluvien lestadiolaisten hautajaisten ja perhejuhlien yhteydessä: Seurakuntatyötä on kuluneina vuosina kuin ennenkin suuresti vaikeuttanut luterilaisen kirkon laestadiolaissuunta. Se on saanut piiriinsä paljon kirkkomme jäseniä, jotka suunnan hengen imettyään itseensä, ovat tulleet kylmiksi omalle uskolleen, jopa eronneet siitä. Viinijärvellä toimivan laestadiolaishenkisen luterilaisen papin toiminta uskontoamme kohtaan on ollut hyökkäävää ja suvaitsematonta. Esimerkkinä tästä mainittakoon vain yksi tapaus. Toimitin kirkossa erään seurakuntalaisen ruumiin siunauksen. Kyseessä oleva pappi oli tilaisuudessa läsnä. Ruumiin siunauksen päätyttyä pappi järjesti vainajan kotiin ns. seurat ja seuroissa julkisesti huoneen täyteiselle kuulijakunnalle julisti, että ortodoksisen kirkon ruumiinsiunaus on epäraamatullista, koska siunauksessa rukoillaan vainajan puolesta, jopa muka pakanallista, koska vainajan ylitse luetaan synninpäästö. Sanomattakin on selvää, mitä tällainen julistus saa aikaan yksinkertaisen kristikansan keskuudessa.⁸¹

Osa lestadiolaisuuteen liittyneistä erosi ortodoksisesta kirkosta liittyen luterilaisen kirkon jäseneksi. Ortodoksinen papisto syytti kehityksestä ennen kaikkea "lestadiolaishenkisiä" luterilaisen kirkon pappeja.⁸² Vaikka luterilaisen kirkon lestadiolaiset papit eivät ilmeisesti suoranaisesti kehottaneet ketään eroamaan ortodoksisesta kirkosta, johti herätykseen liittyminen siihen kuitenkin usein käytännössä. Tilannetta kärjisti myös kirkkoherra Ritamon ilmeisen kiivas ja yksioikoinen toiminta lestadiolaisuuteen liittyneitä seurakuntalaisiaan kohtaan. Kirkkoherralla syntyi esimerkiksi riitaa seurakunnan lestadiolaisen kirkonpalvelija/haudankaivajan kanssa. Tämä oli kehottanut kirkkoherra Ritamo "parannukseen": "Jos työ tekisittä parannuksen, niin teilläkkii ois kuulijoita". Merkille pantavaa on se, että ortodoksisesta kirkosta eronneista lestadiolaisista suuri osa oli Laatokan Karjalasta muuttaneita evakkoja.⁸³ Tilanne rauhoittui vähitellen, kun seurakunnan kirkkoherraksi tuli liperiläissyntyinen Erkki

Piironen. Hän oli kasvanut luterilais-lestadiolais-ortodoksisessa ympäristössä ja siten tottunut paikallisiin olosuhteisiin. Hänen oman arvionsa mukaan seurakunnan silloisesta noin 4000 jäsenestä parisataa oli lestadiolaisia ja merkittävä osa ortodoksisen seurakunnan aktiiveistakin oli joko lestadiolaisia tai lestadiolaishenkisiä. Kirkkoherra Piironen ja paikallisen rauhanyhdistyksen välillä elettiin jonkin asteista kuherruskautta. Rovasti Erkki Piironen muisteli tapahtumia seuraavasti: *Paikallisen rauhanyhdistyksen johtokunta kävi häntä kerran puhuttelemassa. Olivat tykänneet hänen saarnoistaan, pyysivät puhumaan seuratilaisuuksiin ja tarjosivat siunausta. Tähän oli kirkkoherra Piironen todennut, että arkkipiispa Herman on hänet jo kerran siunannut, se hänelle riittää. Pyyntö raukesi tähän.*⁸⁴

Vahvin osuus ortodoksitaustaisella jäsenistöllä näyttää olleen Viinijärven ja Outokummun rauhanyhdistyksissä. Outokummun ja sen ympäristön Rauhanyhdistyksen jäsenistä huomattava osa kuului tai oli kuulunut ortodoksiseen kirkkoon. Perustamiskokouksen osanottajista sekä vuosien 1948–50 ja 1957 jäsenistä on 195 henkilön syntymäseurakunta pystytty selvittämään, ja heistä 47 oli syntyperältään ortodokseja. Lisäksi huomattavalla osalla luterilaisista lestadiolaisyhteisön jäsenistä aviopuoliso tai toinen vanhemmista oli ortodoksisen kirkon jäsen. Edellä mainituista 195:stä alkuaikojen jäsenestä runsas 2/3 oli syntyisin joko Kuusjärven (61), Taipaleen (43) tai Liperin seurakunnista (31).⁸⁵ Myös Kaavi (5), Polvijärvi (6), Heinävesi (4), Juuka (4) ja Kymi (4) ovat seurakuntia, joista oli syntyisin useita lestadiolaiskristittyjä. Loput jäsenistä olivat syntyisin lähes yksinomaan Pohjois-Karjalasta, Viipurin läänin alueelta tai Savosta. Vain kaksi yhdistyksen jäsentä oli kotoisin herätysliikkeen perinteiseltä vahvalta kannatusalueelta Oulun ja Lapin läänistä. Vaikka lestadiolaisuus on saanut alkunsa Ruotsin Lapin perukoilla alkaneista herätyksistä, olivat Outokummun lestadiolaisyhteisön juuret siis syvällä pohjoiskarjalaisessa, luterilais-ortodoksisessa maaperässä.⁸⁶ Viinijärvellä useat rauhanyhdistyksen jäsenet omasivat myös ainakin osittain ortodoksitaustan. Vuosien 1945–1949 jäsenistä vähintään neljäsosa oli kuulunut tai kuului ortodoksiseen kirkkoon ja yhdistyksen toimihenkilöistä monet olivat edelleen Taipaleen ortodoksisen seurakunnan jäseniä.⁸⁷

8. Ortodoksinen kirkko ja lestadiolaisuus tänään

Tänä päivänä lestadiolaisia ortodoksisen kirkon jäseniä on Suomessa enää erittäin vähän. Merkittävä osa heistä vaihtoi kirkonkirjansa 1940- ja 1950-luvuilla luterilaiseen kirkkoon. Senkin jälkeen on muuttota luterilaiseen kirkkoon tapahtunut ja paikallisissa rauhanyhdistyksissä on enää vain muutamia ortodoksisen kirkon jäseniä. Tilannetta on vähitellen muuttanut myös se, että lähes poikkeuksetta on yli kirkkokuntarajan solmituissa avioliitoissa lapset kastettu ja kasvatettu luterilaisen kirkon jäseniksi.⁸⁸ Sen sijaan Venäjän lestadiolaisuudessa tilanne on toinen. Lestadiolaisten toiminta alkoi aktiivisesti olojen vapauduttua Venäjällä uudestaan 1980-luvun lopulla. Ensimmäisenä toiminnan aloittivat rauhansanalaiset vuonna 1987 ja pian tämän jälkeen myös esikoislestadiolaiset ja SRK. Erikoista on, että SRK:n ensimmäiset lähetysseurat sitten lokakuun vallankumouksen pidettiin Viipurin ortodoksisessa kirkossa 18.8.1990.⁸⁹ Merkittävä osa Venäjän vanhoillislestadiolaisista kuuluukin ortodoksiseen kirkkoon. Ennen kaikkea Venäjän vanhoillislestadiolaisten keskuudessa "kirkkokuntahajonta" on varsin laaja. Paikallisiin rauhanyhdistyksiin kuuluu jäseniä sekä ortodoksisesta, luterilaisesta että roomalaiskatolisesta kirkosta ja lisäksi myös niitä, jotka eivät kuulu minkään kirkkokunnan jäsenyyteen. Vanhoillislestadiolaisuuden toiminta on Venäjällä huomattavasti itsenäisempää kuin muilla lestadiolaisryhmillä, jotka toimivat kokonaisuudessaan Inkerin kirkon alaisuudessa.⁹⁰ Erillisenä paikallisena kirkkona vanhoillislestadiolaisten keskuudessa on ns. vanhojen uskovaisten oma rekisteröity "kirkkokunta", nimeltään "Vanha-kristillinen kirkko".⁹¹ Vanhoillislestadiolaisten Rauhanyhdistysten toiminta ei ole aina sujunut ongelmitta. Joillakin paikkakunnilla on ortodoksinen kirkko pyrkinyt aktiivisesti ehkäisemään ja hankaloittamaan vanhoillislestadiolaisten toimintaa. Esimerkiksi rauhanyhdistysten rekisteröitymistä on yritetty jarruttaa.⁹² Vaikka toista sataa vuotta lähinnä Pohjois-Karjalassa esiintynyt lestadiolaisuuden ja ortodoksisen kirkon lomittaisuus ja osittainen sisäkkäisyys alkaa

kohta olla historiaa, se elää tänä päivänä voimakkaana Venäjän lestadiolaisuudessa. Koska lestadiolaisuus elää Venäjällä kasvun ja leviämisen aikaa, on luultavaa, ettei lestadiolaista ortodoksia ole jatkossakaan kovin vaikea löytää.

---

1. Kts. Juntunen, Hannu; Lars Levi Laestadiuksen käsitys kirkosta. Diss. STKJ:n julkaisuja 132. Helsinki 1982.; Knuutinen, Osmo; Virallisen kirkon ja lestadiolaisuuden väliset suhteet eriuskolaislaista uskonnonvapauslakiin Kuopion (Oulun) hiippakunnassa. OYHL 1979.; Kouri, Arto S.; Kuopion piispa Gustaf Johanssonin taistelu lestadiolaisuutta vastaan vv. 1885–1896. HYTTK 1970. Piispa Gustaf Johansson asennoitui varsinkin aluksi erittäin kielteisesti lestadiolaisuuteen. Vuonna 1892 hän julkaisi kirjan *Lestadiolaisuus*, jossa hän voimakkaasti arvosteli liikettä.

2. Esimerkiksi Leppävuiran ja Heinäveden lestadiolaisuuden keskeisillä vaikuttajilla oli herännäistäusta. Lestadiolaisuudessa hyvin arvostettu maallikkosaarnaaja Vilhelm Markkanen (Raittila 1967, n:o 274) oli toiminut ennen lestadiolaistumistaan 12 vuotta heränneiden saarnaajana. Leppävuiralla sai lestadiolaisuus erittäin vahvan jalansijan ja sen säteilyvaikutus tuntui voimakkaana myös Pohjois-Karjalassa ja Viipurin läänissä (Kinnunen 1996, 56). Heinäveden ensimmäisistä lestadiolaisista sanottiin, että he olivat leppävuiralaisten tavoin "körttipohjaheränneitä". (Kinnunen 1997, 20).

3. Evankelisten siirtymisestä lestadiolaisuuteen on tietoja mm. Oulun, Raahen ja Kalajoen seuduilta sekä Lappeen Haapajärveltä. Usein lestadiolaisuuden tuloa edelsi evankelisuudesta vaikutteita saanut herätys. Herätykseen tulleet hakivat lestadiolaisia saarnamiehiä seuroihinsa kuultuaan uudesta opista. (Raittila 1976, 95–105.; Kupsala 1995, 15–16.; Kinnunen 1996, 108–109).

4. Satakuntalaisen pyhä-liikkeen ja lestadiolaisuuden yhteyksiä on selvittänyt Oiva Virkkala tutkimuksissaan *Laestadiolaisuus satakuntalaisella maaperällä. Piirteitä Porin seudun laestadiolaisuuden historiasta*. - Satakunta XI, Vammala 1939, s. 54 - 75 ja *Emil Teodor Gestrin ja satakuntalainen pyhä-liike* SKHS:n julkaisuja. Joensuu 1970. Tutkimuksista käy ilmi, että satakuntalaisen pyhä-liikkeen kannattajista valtaosa liittyi lestadiolaisuuteen 1870-luvun lopulla muodostaen paikallisten lestadiolaisyhteisöjen rungon.

5. Kairahtalaisuutta on tutkinut viime vuosina Reino Salo. Hän kertoo artikkelissaan *Vilppu Kairahta ja kairahtalaisuus* (SKHS:n vuosikirja 87–88. 1997–1998,. Jyväskylä 1999. s. 271–285) liikkeen olleen eräänlainen yltiöevankeelisuuden ja yltiölestadiolaisuuden sekoitus. Suurin osa kairahtalaisista kääntyi kuitenkin lestadiolaisuuteen kalajokelaisen saarnaajan Kustaa Jalon (Raittila 1967, n:o 127) vieraillessa ja asuessa Keski-Suomessa vuosina 1874 - 1875. (Salo 1998, 275).

6. Renqvistiläinen tausta oli ennen kaikkea monilla pohjoiskarjalaisilla lestadiolaisilla. Esimerkiksi Kontiolahden Mönnistä kotoisin ollut Haapalaisen veljessarja oli saanut renqvistiläisen kasvatuksen. Veljeksistä kolme toimi

(Heikki, Iisakki ja Paavo) lestadiolassarnaajina. (Kinnunen 1997, 75- 76.; MKK. Puhujakortisto)

7. Mäntylä, Kauko; Lestadiolaisuus Pohjois-Karjalassa 1800-luvun loppupuolella. Pastoraalikirjoitus. KTA 1953.; Salokas, Eino Laestadiolaisuus Liperissä 1800-luvun loppupuolella. HArk XLVII, 1940. s. 417–433).

8. Kinnunen, Mauri; Lestadiolaisuus Viipurin läänissä (1870–1912). Linkki eri kulttuurien välillä. Suomen historian lisensiaatintutkimus. JYHL 1996.; Herra on minun kallioni. Lestadiolaisen kristillisyyden vaiheet Outokummussa. Juhlakirja Outokunnan Rauhanyhdistyksen täyttäessä 50 vuotta. Saarijärvi 1997.

9. Lestadiolaisuus sai jalansijaa jonkin verran Vienan-Karjalassa, jonne sen toivat Suomessa kulkukaupalla käyneet ns. laukkuryssät. Vahvinta sen kannatus oli Suomeen rajoittuvissa pitäjissä ja Uhtualla, josta käytiin harjoittamassa vilkkaasti kulkukauppa Suomessa. Vienankarjalaiset lestadiolaiset olivat pääosin paikallista, ortodoksista väestöä. Lestadiolaisten määrä ei ollut kovin suuri. F.N. Pälli(jeff) on muistelossaan arvellut Vuokkiniemen ja Uhtuan lestadiolaisten määräksi 1880-luvulla runsaat 20 henkeä. (Pälli, F.N.; *Vienan-Karjalasta uskonvainoajoilta vv. 1879–99. 8 uskovaisen kärsimystarina*. Oulu 1923.) Sen sijaan Aunuksen Karjalassa herätysliike sai vahvan jalansijan Suomesta muuttaneiden keskuudessa lähinnä Vytegrassa ja Petroskoin seudulla. Ainoa yleisesitys lestadiolaisuudesta Itä-Karjalassa on Paavo Viljasen artikkeli *Vienan ja Aunuksen lestadiolaisuudesta* Torniojokilaakson vuosikirjassa 1967.

10. Lestadiolainen herätysliike saavutti Venäjän pääkaupungin 1870-luvulla. Kristillisessä Kuukausilehdessä oli vuonna 1883 Gustav Tammen laaja artikkeli (KK 9/1883, 143-146. G.Tammi: Hengellisestä liikkeestä Pietarissa ja sen ympäristöllä) Pietarin ja sen ympäristön lestadiolaisuudesta. Sen mukaan oli "ensimmäinen Jumalan Sanan siemen kylvetty" vuonna 1872. Artikkelin perusteella varsinaiset herätykset alkoivat kuitenkin kaksi vuotta myöhemmin, jolloin Pietarissa vieraili kaksi tunnettua lestadiolaissaarnaajaa, helsinkiläinen Gustaf Adolf Sundström ja kuusamolainen Johan Takkinen.(Raittila 1967, n:ot 488 ja 499). Lestadiolaisuuteen liittyi satoja kaupungissa asuneita suomalaisia käsityöläisiä. Useat heistä olivat ammatiltaan suutareita, minkä takia lestadiolaisuutta alettiin nimittää myös suutarien uskoksi. (Vartijan Äänen kesälehti 1947, 16 (Leevi Virolainen: Kaakkoonkin tuli kevät. Lehtinen lestadiolaisuuden historiaa). Lestadiolaisyhteisön kasvaessa se ei mahtunut enää kokoontumaan yksityisasuntoihin, vaan seuratoimintaa varten vuokrattiin viimeistään vuonna 1885 huoneisto, joka oli muodostettu yhdistämällä kaksi isoa asuntoa. Pietarin lestadiolaisilla oli mahdollisesti ollut jo 1870-luvulla pienempi vuokrattu seurahuone. Seuratoimintaan osallistuneitten määrästä annetut arviot ovat vaihdelleet suuresti. Suurimmillaan on lestadiolaisten määräksi Pietarissa annettu jopa 1500 henkeä ja pienimmilläänkin arvio on useita satoja henkiä. (PMS Näytenumero 4/15.6.1954 (Viljas = Paavo Viljanen: Pietarista Tampereelle).; Vartijan Äänen kesälehti 1947 (Leevi Virolainen: Kaakkoonkin saapui kevät. Lehtinen lestadiolaisuuden historiaa).; Laestadiana 10. Mimmi Pulkkisen haast. 28.12.1965.; MKK. Alma Parviaisen haast. 29.12.1991). Vaikka Pietarin lestadiolaisyhteisö koostui pääasiassa joko suomalaisista tai

inkeriläisistä, kuului siihen myös muitten kansallisuuksien edustajia. Herätysten alkuvaiheessa oli ainakin eestinkielistä ja ruotsinkielistä seuratoimintaa suomenkielisen lisäksi. Viimeistään 1880-luvun lopulla alkoi venäjänkielinen seuratoiminta, sillä ainakin kaksi Pietarin suomenkielisistä saarnaajista osasi saarnata venäjäksi, ja kaupungissa asui myös yksi venäläinen saarnaaja. Varsinaiset "herätyksen ajat" venäläisen väestön keskuudessa alkoivat vasta vuosisadan vaihteessa. (Eestinkielisenä saarnaajana Pietarissa oli 1890-luvulla Villem Vinkelberg (s. 1857). Eestinkielinen seuratoiminta lakkasi vähitellen, koska kaikki eestiläiset lestadiolaiset ymmärsivät suomea (KA. SKHSA. H.K. Erviön kok., E.Rantasen haast. 18.10.1936.; Raittila 1967, n:o 549). Pietarin ruotsinkielisistä saarnaajista tunnetaan suutari August Back (1872–1924), joka liikkui paljon saarnamatkoilla myös Suomessa. Hän oli liittynyt lestadiolaisuuteen noin vuonna 1890 (esim. SLL 11/1924, 167. G. Westerlund.; Alma Parviaisen haast. 29.12.1991). Myös Axel Mauritz Helsingius saarnasi ruotsiksi (Raittila 1967, n:o 94). Adam Alkio mainitsi haastattelussaan venäjää osaavina saarnaajina Lindströmin ja Nyströmin, joilla tarkoitetaan luultavasti Kaarle Teodor Lindströmiä (1857–1917) ja Johan Alexander Nyströmiä (1843–1905). Heistä Nyström oli avioitunut venäläisen naisen kanssa (Raittila 1967, 253.; PMS Näytenumero 4/15.6.1954.; Laestadiana 10. Luettelo Pietarin ja sen ympäristön lestadiolaisista saarnamiehistä). Ensimmäinen kansallisuudeltaan venäläinen saarnaaja oli todennäköisesti Nikolai Wjærljeff (nimi esiintyy myös muodossa Wjerljeff) (Raittila 1967, n:o 561.; SS 1889, 44–46).

11. Venäjän "vanhojen uskovaisten" ryhmähaastattelut 19.3.1995 ja 1.7.1995.; Lidija Romanovan haastattelut 2.7.1995 ja 8.7.1995.; Gennadi Nikiforovin haastattelu 8.7.1995 ja kirje allekirjoittaneelle 17.8.1995.; Aleksei Korshunovin haast. 8.7.1995.; Jevgenija Tretjakovan haast. 8.7.1995.

12. Laulukirja on edelleen käytössä käsin kopioituna versiona kommunismin ajan säilyneiden lestadiolaisriippeiden (ns. Venäjän vanhat uskovaiset) pitämässä seuroissa (SLL 2/1994, 21–24).

13. Juntunen 1982, 11–12.; Suolinna 1975a, 40–41.

14. Raittila 1976, 18–26, 206.; Juntunen 1982, 15. Hengellinen pappuus ja eksklusiivinen seurakuntanäkemykset aiheuttivat ulkopuolisten taholta syytöksiä hengellisestä ylpeydestä.

15. Juntunen 1982, 256.

16. SS 2/1886, 25.; Vanhollislestadiolaisuuden keskeisiin vaikuttajiin 1900-luvun alkuvuosikymmenillä kuulunut saarnaaja Heikki Jussila katsoi mukana olleiden Ylivieskan rovastin Johan Petter Bäckmanin, Pudasjärven kirkkoherran Karl Abiel Heikelin ja Merijärven ylimääräisen papin Oskar Immanuel Heikelin "joutuneen heikoiksi evankeliumin puolesta vastatessaan". Iin kokouksesta poissa ollut pastori Athur Leopold Heideman oli myös lausunut negatiivisen arvion Iin kokouksen julkilausumasta: "He kirjoittivat itsensä ulos kristillisyydestä." (Jussila 1948, 52).

17. Suolinna 1975b, 68.

18. SS 9B/1895, 184. Artikkelin oli vastaus Pohjois-Amerikan kirkkoriitoja koskeviin kysymyksiin.
19. Heikkilä & Seppo 1987, 70.
20. Ks. Hämynen 1993, 58. Tämä oli erittäin yleistä solmittaessa avioliittoja yli kirkkokuntarajan.; Reijonen 1980, 29–32.
21. Raittila 1976, 206–207
22. Raittila 1976, 211–213.; Juntunen 1982, 262.; Mäntylä 1953, 80.; MKK Erkki Kinnusen haast. 19.7.1994.; Kaarina Kontkasen haast. heinäkuussa 1996.
23. Kansanaho 1985, 128, 218–219., Hämynen 1993, 51–55.
24. Kansanaho 1985, 217–225.; Laasonen 1971, 63–67, 154.
25. Vuonna 1891 totesi seurakunnan vt. kirkkoherra, että muutamat seurakunnan jäsenet olivat vuoden 1870 paikkeilla "yhtyneet lestadiolaisliikkeeseen". Hänen tietonsa pitävät ilmeisesti paikkansa, koska eräät keskeiset lestadiolaissaarnaajat kävivät varsin varhaisessa vaiheessa Nurmeksessa, Niilo Rapp syksyllä 1871 ja Juho Takkinen kesällä 1874 ja syyskuussa 1875. Keskeisinä lestadiolaisuuden levittäjinä toimivat maakauppiasveljekset Olli ja Tuomas Kuittinen. Olli Kuittinen (1841–1892) solmi 1872 avioliiton oululaisen lestadiolaisperheen tyttären kanssa 1872 ja muutti samana vuonna Pudasjärvelle. Tuomas Kuittisesta (1845–1914) kerrotaan, että hän pyrki hankkimaan taloonsa ja pienteollisuuslaitoksiinsa lestadiolaista palveluskuntaa. Paikallisen perimätiedon mukaan lestadiolaisuutta on tullut pitäjään myös pohjalaisten kirvesmiesten mukana Kuokkastenkosken tehdasta rakennettaessa vuonna 1876. (Mäntylä 1953, 25–27.; OMA. Laestadiana 10. Pekka Raittilan käsikirjoitus Nurmeksien lestadiolaisuudesta.; Kinnunen 1997, 9).
26. Joensuuhun lestadiolaisuus haettiin sukulaisvierailun yhteydessä. Joensuulainen kellosepän vaimo Emilia Björklund teki "parannuksen" käydessään sukulaistensa luona Oulussa vuonna 1875. Hän kutsui saarnaajia pitämään seuroja myös Joensuuhun. Helmikuussa 1876 Emilia Björklundin veli kelloseppä Herman Fredrik Ahlstrand ja oululainen saarnaaja Gustaf Skinnari pitivät kahden viikon ajan miltei päivittäin kotiseuroja. "Parannusentekijöitä" kerrotaan olleen varsinkin käsityöläisten ja työväen keskuudessa. Paikallisina saarnaajina toimivat nuohoojamestari Heikki Hiltunen (1870-luvun lopulta alkaen), Mikko Hermann Karjalainen vuodesta 1883 alkaen, lyhyen aikaa Liperistä muuttanut nahkuri Antti Hyttinen vuonna 1881 ja lihakauppias Kusti Asikainen vuodesta 1887 alkaen. Rauhanyhdistys Joensuuhun perustettiin vuonna 1894. Samana vuonna yhdistykselle hankittiin oma toimitalo ostamalla lestadiolaiselta leipuri Anders Johan Tapaniselta Nikolainkadulta (Kirkkokatu 4) rakennettu kartanomaa. (Könönen 1904, 384.; Mäntylä 1953, 20–24.; Naumanen 1994, 9–11.; Kinnunen 1997, 11–12)
27. Perimätieto pitää nahkuri Antti Hyttistä (Antti Hyttinen syntyi 6.2.1845 Liperin Käsämässä ja kuoli 25.11.1881 Joensuussa) yksimielisesti lestadiolaisuuden tuojana Liperiin. Hän ei kuitenkaan vielä vuonna 1875 ollut aloittanut

saarnatoimintaansa. Lestadiolaisuuden tutkija Pekka Raittila lähtee siitä käsityksestä, että lestadiolaisten kokoustoiminta oli alkanut Liperissä viimeistään vuonna 1875. Raittilan mukaan ensimmäisiä lestadiolaisuuden levittäjiä pitäjässä olivat räätäliytöntekijä Antti Räsänen ja hänen vaimonsa. Vaikka Antti Räsänen lienee ensimmäinen Liperissä "uutta oppia" saarnannut saarnamies, on täysin selvää, että vasta Antti Hyttisen "parannuksenteko" markkinamatkalla Kuopiossa 1876 käynnisti herätysliikkeen leviämisen pitäjässä. Vuosisadan lopulla herätysliike oli levinnyt jo lähes kaikkiin pitäjän kyliin. (Salokas 1940, 418.; Mäntylä 1953, 14–19.; OMA. Laestadiana 10. Pekka Raittilan käsikirjoitus Pohjois-Karjalan lestadiolaisuuden alkuvaiheista.) Räätäli Antti Räsänen oli syntynyt 24.9.1848 torpparinpoikana Heinäveden Karviolla, muutti välillä 18.6.1870–3.4.1871 Liperin Korpivaaraan, jossa avioitui Liperin Lamminniemessä syntyneen Valpuri Asikaisen kanssa 6.8.1871. Perhe muutti maaliskuussa 1875 Helsinkiin. Antti Räsänen teki "parannuksen" Kuopiossa 1872 ja aloitti saarnatoimintansa kohta tämän jälkeen. Antti Räsäsellä ja hänen perheellään oli keskeinen merkitys lestadiolaisuuden juurtumiselle usealle paikkakunnalle (Viipuri, Lappeen Haapajärvi, Mikkeli, Kotka, Hamina, Helsinki) Etelä- ja Kaakkois-Suomessa. (Raittila 1967, n:o 444).

28. Ensimmäiset lestadiolaissaarnaajat, joiden varmuudella tiedetään vierailleen Viipurissa, olivat Johan Takkinen ja Gustaf Adolf Sundström, jotka kävivät kaupungissa vuonna 1874. Tällöin lienee kaupungissa jo ollut joitakin lestadiolaisia. Kristillisessä Kuukausilehdessä vuonna 1883 olleessa artikkelissa todettiin kuitenkin: "Jo lähes kuusi vuotta on kulunut aikaa siitä kuin ensimmäiset elävän kristillisyyden opettajat tulivat tänne pitkältä Pohjolan perukalta, vaikutetut Pyhäältä Hengeltä." (Raittila 1967, n:ot 488 ja 499.; Johan Takkinen Abram Takalalle 18.9.1874 (Johan Takkinen.100 kirjettä ajalta 1874–1892. s.l. 1992).; KK 5/1883, 73–75 (Kirje Viipurista. Johan Rännäri).

29. Lestadiolaisuuden tulosta Lappeen pitäjän Simolan kylän Monolan taloon on säilynyt seuraavanlainen kuvaus: "Mummoni (Agneeta Meuronen os. Mononen, 1867–1959) kotiin tuli leipää ja yösijaa etsimään rautatien rakentajia. Heidän joukossaan oli myös uskovaisia miehiä. Miehet toivat elävän kristillisyyden mummoni lapsuudenkotiin ja Simolan kylään." Monosen perheessä ainakin Agneeta Meurosen isä (Antti Simonpoika Mononen, 1824–1912) ja isoisa (Simo Petterinpoika Mononen, 1797–1884) saivat parannuksen armon. "Uskovaiset" radanrakentajat olivat kotoisin Pohjanmaalta. Tapahtuma-ajankohta oli vuosi 1871 tai 1872. (Elsa Kuokkasen haast. 2.3.1990 ja kirje tekijälle 19.1.1991)

30. Perimätiedon mukaan lestadiolaisuus saapui Etelä-Karjalassa ensimmäisenä Taipalsaarelle. Taipalsaaren pitäjän Kuhalan kylästä kotoisin ollut Mikko Hulkkonen oli tullut noin vuonna 1870 Taipalsaaren kirkolle hautajaisiin. Hautajaisiin oli saapunut myös eräs mummo Kalajoelta. Hän puheli tapaamiensa ihmisten kanssa uskostaan. Poislähtiessään hän oli sanonut: "Nyt tietäkää taipalsaarelaiset, että Jumalan valtakunta on teitä lähestynyt, mutta nyt se lähtee pois." Mikko Hulkkonen oli ollut "heränneellä tunnolla" ja alkoi keskustella mummon kanssa saaden "parannuksen armon". Piispantarkastuspöytäkirja vuodelta 1881 kertoo myös lestadiolaisuudesta: "Villioppia löytyy seurakunnasta, mutta villioppisten elämää ei kirkkoherra katso moitteenalaiseksi." Piispa selitti

heidän "erhetyksensä" lähtevän puutteellisista käsityksistä, kuten esimerkiksi tavasta jakaa keskenään synninpäästöä. Piispa kehoitti seurakuntalaisia olemaan pilkkaamatta heitä. Piispan puheille pyrki myös kolme lestadiolaista miestä kysyen neuvoa "eräissä uskonnon kohdissa". Ilmeisesti neuvottelu sujui sopuisasti, sillä pöytäkirja kertoo piispan antaneen pyydettyjä neuvoja ja laskeneen miehet menemään rauhassa. Vuoden 1889 seurakuntakertomuksessa kirkkoherra Arppe määritteli lestadiolaisuuden tuloajankohdaksi vuoden 1878. (RS 4/1980, 12–13.; Einari Koposen haast. 28.3.1992.; Taipalsaari KA, II Cd. Ptptk 23–24..6.1881 (A.Hornborg).; KA. PTA. Srk.kert. (Taipalsaari) 24.5.1881 ja 28.2.1889 (N.G.Arppe).

31. Kinnunen 1996, 136, 225–226.

32. Heikki Hiltunen syntyi 13.4.1849 Liperin Polvijärven Ala-Sotkuman kylässä itsellisen Johan Hildusen ja hänen kreikkalaiskatolisen vaimonsa Balaga Tirkoinin toiseksi nuorimpana poikana. Asuttuaan välillä Pietarissa hän muutti Turun kautta 23.8.1875 Joensuuhun, joss hän kuoli 11.12.1908. (Raittila 1967, n:o 100).

33 Kauko Mäntylä ajoittaa tutkimuksessaan lestadiolaisuuden tulon Harmaasalolle ja Sukkulansalolle jonkin verran myöhäisempään ajankohtaan, nimittäin saarnaaja Antti Korhosen (Raittila 1967, n:o 200) muuttoon Harmaasalon naapurikylään Sukkulansalolle vuonna 1889. Mäntylän käsityksen mukaan liike levisi tällöin Korhosen kotikylälle ja sieltä käsin Harmaasalolle. Koska Harmaasalolaisen Iivana Mutasen saarnatoiminta on alkanut viimeistään 1880-luvulla, täytyy Mäntylän ajoituksen olla liian myöhäinen. (Mäntylä 1953, 18–19).

34. Mäntylä 1953, 15, 72, 79–80. Mäntylä kertoo, että Mutanen vapautettiin "pannasta" noin kolmen vuoden kuluttua. Heikki Jussila kertoo myös kreikkalaiskatolisten lestadiolaisten joutumisesta "pannaan" Liperissä tarkoittaen mahdollisesti juuri Mutasen tapausta. Hänen mukaansa lestadiolaiset pääsivät nauttimaan uudelleen ehtoollista vasta yhdeksän vuoden kuluttua: (Jussila 1948, 50). SRKA. Lähetystoimen (SRK:n) jhtk.ptk 16.10.1911.

35. Seurapaikkoina kylässä ja sen ympäristössä olivat mm. Aino ja Paavo Haapalaisen [Taipale n:o 84, Kannas], Anna ja Antti Korhosen [Taipale n:o 53, Kärkkälä], Anna ja Ville Korhosen, Ukko-Kettusen [= Juho Kettunen?], **Benjam Kontkasen** [Taipale 136, Harmaanaho], **Pekka** ja **Natalia Kontkasen** [Simukkala, Koivukangas], **Salamo** ja **Elisabet Lasaroffin**, Juho ja **Maria Hyttisen** [Taipale n:o 35, Säkinlahti], **Iivo** ja **Santra Ratilaisen**, Heikki Variksen, **Simo** ja **Martta Ratilaisen** [Taipale n:o 123, Mustalahti, Kangaslaita], **Iivana** ja **Jekaterina Parviaisen**, Juho ja **Elisabet Mertasen** [Taipale n:o 122, Laikanlahti] ja Kuokkalan [Taipale n:o 57, Naukka] talot. Perttilahdessa seurapaikkana oli Eemil Nevalaisen koti [Taipale n:o 130. Panttikangas]. Sätösjoella seuroja pidettiin **Juho** ja **Martta Naumasen** [Taipale n:o 56, Haapaniemi] talossa, Kokonvaarassa **Anna** ja Adam Juvosella [Taipale n:o 32] sekä Arvi ja **Anna Pietarisella** [Taipale n:o 113, Mustalahti]. (Liperi KA. Rk. 1921–1930.; Outokumpu KA. Rk. 1931–1940 ja 1941–1950.; Emil Lasaroffin haast. 1992.; Toini Lasaroffin haast. 1.8.1996.; Hilma Maria Korhosen haast.

1992.; Elsa Kuokkasen kirje syyskuussa 1997.; PMS 46/21.11.1973 [K(auko) T(ieranta): Portin vartija -Siionin muurin vartija];; PMS 26/25.6.1986. [Merja Lasaroff: Muistikuvia Outokummun kristillisyydestä].

36. Kinnunen 1997, 79

37. Kuusjärvestä tuli vuonna 1886 Liperin kappeliseurakunta ja itsenäisenä kirkkoherrakuntana se alkoi toimia vuodesta 1901. Kunnallinen toiminta käynnistyi Kuusjärvellä 1875. Pitäjän ortodoksinen väestö kuului Taipaleen seurakuntaan. (Huttunen & Sivonen 1974, 66, 152).

38. Kyseessä oli ilmeisesti talollinen Mikko Lappalainen, joka syntyi 2.2.1821 Polvijärvellä ja kuoli 5.9.1895 Kuusjärvellä. Mikko Lappalainen avioitui 3.1.1825 Kuusjärvellä syntyneen Maria Järveläisen kanssa. Maria Lappalainen kuoli 22.4.1908 Kuusjärvellä. (Outokumpu KA. Rk. 1881–1890, s. 247. Sysmä n:o 64, Makumäki.; Rk. 1891–1900, Sysmä n: 64 ja 65.; Rk. 1901–1909, s. 77. Sysmä n: 36.)

39. Outokumpu KA. II Cd. Ptptk. 26–29.9.1891 (Gustaf Johansson).

40. Outokumpu KA. II Cd. Ptptk. 13–16.9.1897 (Gustaf Johansson).

41. Raittila 1967, n:o 174.

42. Maakauppias Vasili Lasaroff oli syntynyt vuonna 1865, avioitunut 24.9.1889 luterilaisen Josefiina Arpiaisen kanssa, joka oli syntynyt 25.12.1862 Pieksämäellä. Perhe muutti 8.7.1892 Liperistä Kuusjärvelle. Asuinpaikka oli Mustajoki, Sysmä n:o 38. Täältä he muuttivat 10.5.1905 Kuopioon. Vasili Lasaroff kuului koko ajan ortodoksiseen kirkkoon ja esiintyi kuntakokouksissa jonkinlaisena ortodoksinen väestön edusmiehenä. (Outokumpu KA. Rk.1891-1900, 71.; rk. 1901–1909, 79). Harmaasalon kylässä asui myös toinen samanniminen lestadiolainen, joka oli kuollut 18.9.1902. {Harri Lasarovin kesäkuussa 1997 antama tieto). Josefina ja Vasili Lasaroffin 15.4.1892 lähettämä kirje julkaistiin Sanomia Siionista-lehdessä. Se oli osoitettu "erittäni veljille ja sisarille Helsingissä, Pietarissa, Jyväskylässä ja Ameriikassa". Kirjeessä kerrotaan paikkakunnalla olevan vähän kristittyjä. (Josefina ja V.L.; Kirje Kuusjärveltä [SS 8/1892]).

43. Outokumpu KA. II Ea:1. Tuomiokapitulin kirje 21.3.1896.

44. Outokumpu KA. II Cb:1. Kirkkoraadin kokous 6.4.1896.

45. Kyse on luultavasti Matti Hartikaisesta, joka syntyi 26.1.1840 Tuusniemellä. Hän asui lyhyitä aikoja myös Nilsiässä ja Kaavilla, kunnes muutti 28.11.1878 Kuopioon. Kuopiossa asuessaan hän teki "parannuksen" lestadiolaisuuteen 1880-luvun alussa ja aloitti saarnatoimintansa heti tämän jälkeen. Matti Hartikainen kiersi saarnamatkoilla Savossa ja Karjalassa aina kuolemaansa 7.10.1921 saakka. (Raittila 1967, n:o 80.; Kaisto 1985, 9).

46. Jussilaisella tarkoitetaan kansakoulunopettaja Heikki Jussilaa, joka asui vuosina 1887–1908 Leppävirralla. Heikki Jussila viittaa mahdollisesti kyseiseen tapahtumaan kirjassaan "Kutsujan armo": "Kun siellä [Pohjois-Karjalassa] oli suuri osa seuraväestä ja uskonkääntyneistä kreikkalaiskatolisia, niin siellä olivat

ruununpalvelijatkin liikkeellä kansan paljouden joukossa. Mikään ei kuitenkaan voinut virran painoa seisauttaa." (Raittila 1967, n:o 146.; Jussila 1948, 49–50).

47. Kyseessä on Heikki Sandberg (viisas Sandberg), joka kävi saarnamatkoilla Savossa ja Pohjois-Karjalassa varsinkin 1890-luvulla ja 1900-luvun alussa. Heikki Sandberg (1834–1908) liikkui saarnamatkoilla usein Heikki Jussilan kanssa. (Raittila 1967, n:o 456).

48. Talollinen Kasper Oksman oli syntynyt 1.7.1847 Kuusjärvellä ja solminut ensimmäisen avioliiton 1.11.1849 Liperissä syntyneen Maria Asikaisen kanssa. Perhe muutti 18.7.1880 Liperistä Kuusjärvelle, jossa asui tilalla Sysmä n:o 66, Raiskio. Kasper Oksman jäi leskeksi 17.8. tai 17.3.1883 ja avioitui uudelleen 7.8.1892 liperiläisen Ida Serafiina Räsänen kanssa. Ida Räsänen oli syntynyt 28.11.1869 ja hän muutti Kuusjärvelle 8.12.1892. Kasper Oksman kuoli 17.7.1894, joten talo oli tapahtuma-ajankohtana ilmeisesti lesken omistuksessa. Ida Oksman avioitui uudestaan 4.2.1900 Heikki Haaranen kanssa, joka oli syntynyt 25.12.1873 Liperissä ja muutti 9.4.1901 Polvijärveltä Kuusjärvelle. Ida Haaranen kuoli 21.12.1916, Heikki Haaranen 3.6.1957. Ida ja Heikki Haaranen poika Antti Haaranen (14.5.1905–10.12.1971) oli vaimonsa Aino Mertasen (16.2.1915–10.12.1990) kanssa Outokummun Rauhanyhdistyksen jäsen vuodesta 1948 alkaen (Outokumpu KA. Rk. 1881–1890, s. 252, Sysmä n:o 66, Raiskio; Sysmä n:o 38. ORYA. Jäsenkortisto).

49. OMA OTA KD 275/1896, K.F.Järnefelt tuomiokapitulille 22.3.1896.; Salokas 1940, 430–431.; Mustakallio 1998, 209–211.

50. OMA. OTA. KD 386/1896, K.F.Järnefelt tuomiokapitulille 13.4.1896.; Mustakallio 1998, 210–211.

51. TAik 1896, 383–393.; Kouri 1970, 189.; Lohi 1997, 77.: Mustakallio 1998, 211–212.

52. Emil Lasaroffin haast. 1992.

53. PMS 49/1.12.1955. Johannes Surakka; Rikkaan miehen koira – Kristillisyytemme vaiheita Viinijärvellä.

54. Mäntylä 1953, 14–19.; Erkki Kinnusen haast. 19.7.1994.; MKK.

Muistiinpanot Liperin kirkonarkistosta paikkakunnan lestadiolaisista. Ainakin Putaan ja Taipaleen kylissä merkittävä osa lestadiolaisista kuului ortodoksisen kirkkoon.

55. Mielenkiintoisia ovat lestadiolaisuuden paikallisten mustamaalaajien myöhemmät kohtalot: Olli (Aleksi) Mutanen (7.5.1860–12.11.1878), hänen vanhempansa ja muu perhe liittyivät lestadiolaisuuteen herätysten alkaessa Liperissä. Olli luopui kuitenkin hetken perästä, joutui julkisiin "synteihin" ja hänet tuomittiin useampikertaisesta varkaudesta kahdeksi vuodeksi vankilaan. Hän teki Sörnäisten vankilassa ollessaan "parannuksen" pastori Artur Leopold Heidemanin tultua vankilan pastoriksi. Olli Mutanen kerrotaan levittäneen lestadiolaisuudesta luopumisensa jälkeen lukuisia perättömiä valheita entisistä uskonystävistään. Hän kertoi väritettyjä tarinoitaan myös pastori J.Tanskaselle

tämän ollessa väliaikaisena pappina Liperissä vuosina 1877-1878. Tanskanen käytti niitä poleemisessa kirjassaan "Hihhulilaisuus oikeassa karwassansa; sen esitys ja tarkastus". Olli Mutanen kuoli lestadiolaisena Sörnäisten vankilassa 17.6.1887. (SS 3/1889, 39–44.; Mäntylä 1953, 38, 73.; Raittila 1967, s.123.; MKK. Arkistomestari Laila Sinnemäki 29.4.1998.); Liperin kirkkoraadin kokouksessa 19.5.1877 antoi kreikkalaiskatolinen Simo Mutanen (1860-1928) lausunnon, joka sisältää tarkat kuvaukset "aasintammalla ajamisesta", "ahtaasta portista kulkemisesta" jne. Simo Mutasen lausuntoon eivät muut todistajat yhtyneet. Kirkkoraati teki kuitenkin päätöksen, jolla Antti Hyttistä kiellettiin pitämästä kokouksia. Kiellon syynä ei näytä niinkään olleen syyte väärän opin levittämisestä, vaan Simo Mutasen lausuntoon perustuen seuroissa ilmenneet "kummalliset kujeet". Simo Mutasen kerrotaan tehneen "parannuksen" lestadiolaisuuteen muutama viikko ennen kuolemaansa. (Mäntylä 1953, 42–44, 70–74).

56. Edith Luukkasen haast. 23.9.1994 (Kirkiset Kaukolasta.); Kukko 1980, 231–232 (Palakia Klementjeff, Maria Grigorjeff, Konsta Beloff); HÄ 10/1924, 167–169 (Muistelmia naislähetyksmatkalta Karjalasta 1924).

57. Kinnunen 1996, 157.

58. Laasonen 1972, 106–108.

59. Kusti Iivananpoika Parviainen (erosi Taipaleen ortodoksisesta seurakunnasta 29.4.1906 liittyen Kymin evankelisluterilaiseen seurakuntaan 1.5.1906); Anna Vasilintytär Kinnunen (os. Parviainen) (erosi Taipaleen ortodoksisesta seurakunnasta 19.4.1908 liittyen Liperin ev.lut srk:an. Kusti Ratilainen (myöh. Peltonen) vuosien 1906–1908 välisenä aikana ja Matfeij Ivaninpoika Mutanen vuonna 1908. MKK. Kortisto Liperin ja Outokummun lestadiolaisista).

60. Esimerkiksi saarnaaja Pekka Kuikka ja hänen vaimonsa Anna siirtyivät Taipaleen ort.srk:sta Polvijärven lut.srk:n jäseniksi 30.12.1917; muita esimerkkejä (siirtymispäivämäärä): Elisabet Höök (os. Iljo) 26.3.1922.; Martta Jouhkimow (os. Jyrkinen) 13.5.1938; Lyydia Juvonen (os. Surakka) 19.6.1921; Anna Iivanantytär Karttunen (os. Karpoff) 26.11.1941; Johannes Ollinpoika Naumanen 13.1.1931, Kusti Iivananpoika Naumanen vuonna 1915, Martta Pekantytär Ratilainen (os. Ratilainen) 28.12.1943; Simo Iivonpoika Ratilainen 28.12.1943; Heikki Surakka 29.3.1925. MKK. Kortisto Outokummun ja Liperin lestadiolaisista). Lestadiolaisia ortodokseja oli mukana lähes yksinomaan vanhoillislestadiolaisuudessa. Tietoja on kuitenkin myös muutamasta esikoisuuteen kuuluneesta ortodoksisista.(esim. Joensuun Rauhanyhdistyksen asiakirjoissa esiintyy yhtenä esikoislestadiolaisten asiamiehenä Alex Naumanen, joka nimestä päätellen oli ainakin kuulunut ortodoksiseen kirkkoon).

61. Kaarina Kontkasen haast. heinäkuussa 1996. Pekka Kontkanen oli syntynyt 31.1. 1880 ja hän kuoli 5.9.1935. Natalia Kontkanen (os. Surakka) oli syntynyt 28.11.1892 ja hän kuoli heinäkuussa 1962. Molemmat kuuluivat koko ikänsä lestadiolaisuuteen.

62. Nikolai Routa ei mainitse seurakuntakertomuksissaan mitään seurakuntalaisten keskuudessa vahvana kannatusta nauttineesta lestadiolaisuudesta:

Lahkolaisilla ei mitään järjestelmällistä toimintaa, joten se ei ole vaikuttanut seurakuntaelämään häiritsevästi (OKHA. Fd:7. Nelivuotiskertomus Taipaleen kreikkalaiskatolisesta seurakunnasta vuosilta 1930–1933; samanlaisia olivat Roudan maininnat seurakuntakertomuksissa 30.3.1933 ja 6.6.1935.)

63. Rovasti Erkki Piironen puh.haast. 31.7.1996.; Toini Lasaroffin haast. 1.8.1996.

64. OKHA. Fd:7. Pitkärannan seurakuntakertomus vuodelta 1932. 21.5.1933 Wladimir Petsalo.

65. SLL 6/1931, 139.; 2/1933, 42.; 4/1934, 95.; 8/1936, 175.; 11/1936, 248.; Suojärven Rauhanyhdistyksen perustamiskokous pidettiin 11.3.1939. Mielenkiintoinen yksityiskohta on se, että SRK:n puheenjohtajana 1960- ja 1970-luvuilla toiminut rakennusmestari Eino Vaherjoki (alk. Jokinen) valittiin vuonna 1939 Suojärven kunnan rakennusmestariksi. Hän oli Suojärven Rauhanyhdistyksen perustajajäsen ja hänet valittiin yhdistyksen puheenjohtajaksi. (VNKA. YRTA. Suojärven Rauhanyhdistys ry:n asiakirjat.; PMS 22/ 11.5.1978, Eino Vaherjoen nekrologi.); Lestadiolaisuus sai vahvan jalansijan ennen kaikkea Hirsylän mutkassa, jonne se saapui vuosina 1927–1928. Lestadiolaisuuteen liittyneitä suojärveläisiä ortodokseja olivat mm. Maria Summala (os. Ruhtajew, 1882–1954), Herman Pisto (1916–1985), Mikko Summala (sukunimi alk. Siidoroff, 1905–1971), Maria ja Vilho Pääskyvuori (sukunimi alk. Pentsoff), Niilo Summala, Nasti Lesonen. (Kaasinen, Aune & Karppinen, Marjatta: Hirsylän mutkasta evakkopoluille. PMS 49/1986). Luterilaisen seurakunnan asiakirjoihin ilmestyvät maininnat lestadiolaisten toiminnasta vasta vuonna 1935. (MMA. LSKA. Suojärvi KA II Dd:1 ja Di:1)

66. OKHA. Fd:7. II piirin matkapapin kertomus vuodelta 1933. 30.11.1934. N. Loimo.

67. Luku perustuu pääasiassa Hannu Mustakallion artikkeliin *Lestadiolaisuus valtiollisena vaarana. Venäjän sisäministeriön tiedustelu "hihhuilahkon opista ja sen toiminnan laadusta" vuodelta 1909*. Artikkelin ilmestyi Jorma Selovuoren toimittamassa professori Osmo Jussilan juhla-kirjassa *...Vaikka voissa paistais?* vuonna 1998.

68. Mustakallio 1998, 198–199.

69. Mustakallio 1998, 213–214. Kun Karjalan ystävät lähettivät Britannian raamattuseuran venäläisen lähetin matkalle Itä-Karjalaan, he palkkasivat hänen tulkikseen Aunuksen Vytegrasta kotoisin olleen Aleksanteri Järvenpään, joka kuului lestadiolaiseen uusheräykseen. Järvenpää kuvasi matkaansa yksityiskohtaisesti Kolkuttaja-lehdessä (Kolkuttajan Lähetys-sanomat 1 /1910, 7–11). Siinä Järvenpää kertoo joutuneensa Aunuksessa virkavallan tutkittavaksi maaherran käskystä. Vuonna 1907 lähettämässään kirjeessä hän valittaa lestadiolaisten vaikeita oloja huolimatta vuonna 1905 annetusta uskonnonvapaudesta: *Onhan täällä paljon rauhaa kaipaavia sieluja, mutta näin ahtaissa oloissa ei vielä ole mitään toivoa, että semmoisellekaan saisi vapaasti saarnata evankeliumia. Sillä kun hallitsija julisti uskonnon vapauden, niin papisto kohta keksi uuden lakipykälän, joka raskaan rangaistuksen uhalla kieltää ketään*

viekoittelemasta "oikeauskoisia" muihin uskontoihin. Kirjeessään Aleksanteri Järvenpää kertoo nimeltä mainiten parista lestadiolaisuuteen kääntyneestä venäläisestä.(Kolk. 12/1907, 94–96)

70. Ns. vanhojen uskovaisten perimätiedon mukaan vuosisadan vaihteessa alkaneita herätyksiä johtivat Nikolai Aleksejev ja Pjotr Schtirikoff. Heistä Nikolai Aleksejev olisi tuon tiedon mukaan ollut tsaarin hovin palveluksessa verhoilijana. Hän oli puhutellut tsaaria: *Nikolai Aleksejev sanoi tsaarille, että tsaari tekisi parannuksen ja ottaisi elävän uskon. Kun tsaari ei puhuttelusta huolimatta tehnyt parannusta, sanoi Nikolai Aleksejev tsaarille: "Sinun valtakuntasi ei tule pysymään".* Tsaarin hovin palveluksessa oli myös suomalaisia lestadiolaisia. (Anastasia Kolgunovan haastattelu 5–6.7.1996, ; Venäjän vanhojen uskovaisten ryhmähaastattelu 1.7.1996.)

71. Lahti-niminen kylä irtaantui vuonna 1923 omaksi seurakunnakseen Pietarin Pyhän Marian seurakunnasta. Seurakunnassa oli vuonna 1925 noin 700 jäsentä (Jääskeläinen 1982, 258).Vaikka kylän väestöstä osa oli alunperin venäläistä alkuperää, he olivat pitkälle assimiloituneet kylän pääväestöön eli inkeriläisiin. Venäläiset olivat ortodoksisen kirkon jäseniä, mutta kävivät luterilaisessa kirkossa ja omaksuivat myös suomenkielisen pääväestön uskonnolliset näkemykset. Useat kansallisuudeltaan venäläiset olivat sulautuneet inkeriläisväestöön niin, että he olivat kadottaneet kunnollisen venäjänkielen taidon. Lestadiolaisuudesta tuli mahdollisesti jo 1880-luvulla kylän uskonnollisen elämän pääilmenemismuoto. Vaikka herätysliikkeeseen liittyikin todennäköisesti vähemmistö kylän väestöstä, tuli herätysliikkeen hyväksymistä uskonnollisista ja yhteiskunnallisista normeista koko kyläyhteisön normeja: *"Kirkossa kävivät kaikki lahtoiset. Jotka oikein uskovaisia, eivät käyneet teattereissa, elokuvissa, tansseissa, Jotka vähemmän uskovaisia – kuitenkin uskovaisia – kävivät kirkossa ja seuroissa, mutta saattoivat käydä joskus myös elokuvissa ja teattereissa."* Hyvän esimerkin lestadiolaisuuden luomasta normistosta koko kyläyhteisölle antoi suhtautuminen alkoholiin: *"Kylässä kolme ihmistä, jotka ryyppäsivät. Heitä halveksittiin ja he tekivät sen salaa."* (Erna Morozin haast. 24.10.1994.); Lahden kylässä asui useita lestadiolaisia saarnaajia, joista tunnetaan nimeltä Juhani Laihininen ("Lahen Vanja", 1853–1936), Fredrik Soittonen (k. 1931) ja Pekka Marin (1849–1918). Heistä Fredrik Soittonen toimi Pietarin Pyhän Marian, Lahden, Siestarjoen ja Valkeasaaren seurakunnissa seurakunnanhoitajana vallankumouksen jälkeen, kun miltei koko Inkerin luterilainen papisto oli paennut Suomeen.(Raittila 1967, n:o 230.; Erna Morozin haast. 24.10.1994.; SLL 11/1921, 12/1922, 184.; 2/1925, 23–24.; 6/1991, 160–161.; Jääskeläinen 1980, 332, 349, 504.; Jääskeläinen 1982, 258, 263, 265, 267.; OMA. Laestadiana 10. Luettelo Pietarin seudun saarnaajista.)

72. Onnela 1975, 103. ; Raittila 1982, 54-55. Muurmannin rannikolla lestadiolaisuudella oli aina vallankumoukseen saakka vahva ote. Usheräyksen lähetit Juho Pyörre ja Matti Junttila tekivät alueelle saarnamatkan kevättalvella 1914. Seuroja pidettiin Vaitolahdessa, Kervannossa, Pummangissa, Muotkavuonon kylissä ja Aleksandrovsikin seudulla Tyyvän, Maaningan, Bresnoin, Bjelon ja Aleksandrovsikin kylissä. (Kolk. 9/1914, 183 –188).

73. Mustakallio 1998, 215–216.

74. Mustakallio 1998, 216–217.

75. Mainitut lestadiolaispapit olivat Aarne Röytiö, Kauko Mäntylä, Onni Majava ja Veikko Simola. Heistä Kauko Mäntylä ja Aarne Röytiö toimivat pappina Liperissä Viinijärvellä, Onni Majava Joensuun ja sen ympäristön Rauhanyhdistyksen palkkaamana matkapappina ja Veikko Simola Joensuun seurakunnan nuorisopastorina. (Rauha Kinnusen haast. 19.7.1994). Veikko Simolan toiminta aiheutti närää Joensuun luterilaisen papiston keskuudessa.

76. Uusheränneiden käsiin 1920-luvun alussa lopullisesti siirtynyt Joensuun Rauhanyhdistys perustettiin kevättalvella 1894 (Perustamisasiakirjat eivät ole säilyneet, ks. Naumanen 1994, 11). Vanhoillislestadiolaisten Joensuun ja sen ympäristön Rauhanyhdistys perustettiin 30.11.1921 sen jälkeen, kun Joensuun Rauhanyhdistyksen johtokunta oli erottanut osan vanhoillislestadiolaisista jäsenistään ja kieltäytynyt ottamasta uusia vanhoillislestadiolaisia jäseniä (Ks. JRYA. Perustamiskokouksen ptk 30.11.1921.; JRYA (uh) Jhtk.ptk 19.4.1920 ja 21.11.1921 sekä ylim.ylkok.ptk 28.8.1920). Lisäksi Pohjois-Karjalassa toimi Värtsilänkylän Rauhanyhdistys, joka oli perustettu 24.6.1924 (VNKA. YRTA. Värtsilänkylän ja sen ympäristön Rauhanyhdistyksen asiakirjat). Alma Parviaisen haast.5.6.1996)

77. Tällöin perustettiin seuraavat rauhanyhdistykset: Viinijärven Rauhanyhdistys 12.12.1943 (VRYA. Perustamiskok.ptk 12.12.1943).; Liperin Rauhanyhdistys 14.3.1946 (Hoppa, Lehtonen, Lyytikäinen & Tanskanen 1996, 12). Outokummun ja sen ympäristön Rauhanyhdistys 14.4.1947 (ORYA. Perustamiskok. ptk 14.4.1947).; Jongunjoen (myöhemmin Pielisjärven) Rauhanyhdistys 26.9.1954.; Nurmeksen ja sen ympäristön Rauhanyhdistys 22.10.1955.; Kontiolahden Rauhanyhdistys 30.10.1955. (SRKA. E:5. Rauhanyhdistysten kirjeenvaihto).

78. Naumanen 1994, 21.; Rauha Kinnusen haast. 19.7.1994.

79. OKHA. Ce:1. Piispantark.ptk 29–31.?/1937.; 21–24.8.1947, srkkrt 21.8.1947 Mikael Ritamo.

80. OKHA. Fd:7. Srkkrt vuodelta 1948. 12.10.1949 Mikael Ritamo.

81. OKHA. Fd:7. Kert. kasvatus- ja opetustyöstä Taipaleen srk:ssa vuosina 1951–1952. 28.5.1955. Mikael Ritamo.

82. Mikael Ritamo käsitteli lestadiolaisuuden ortodoksisuudelle luomaa "uhkaa" myös vuonna 1951: *Luterilaisen kirkon suunnista seurakunnan alueella aktiivisin on ns. laestadiolaisuus. Liike on suvitsematon ja erittäin ahdasmielinen. Seurakunnan jäsenistä huomattava määrä lukeutuu liikkeen kannattajiin. Kirkostamme luopumiset on pääosaltaan pantava laestadiolaisuuden tiliin. luterilainen papisto ja erikoisesti ne heistä, jotka lukeutuvat laestadiolaisuuteen, vieroksuu kirkkoamme ja sen työntekijöitä.* (OKHA. Fd:7. Kert. kasvatus ja opetustyöstä Taipaleen seurakunnassa 1950. Päiväys puuttuu) ja edelleen: *Ns. laestadiolaisuus tekee seurakuntamme keskuudessa pahinta käännytystyötä ja se on saanut runsaasti kreikkalaiskatolisia vaikutuspiiriinsä. Tuntuu siltä, että*

mainittu liike hyökkäävän luonteensa ja jyrkän suvaitsemattomuushenkensä kautta vastaisuudessa suuresti vahingoittaa historiallista kirkkoamme täällä Pohjois-Karjalassa. Liike on nimittäin voimistumassa ja senhenkisiä pappeja astuu virkoihin luterilaisissa seurakunnissa. Monet luterilaisetkin papit ovat huolestuneita lestadiolaisuuden suhteen.(OKHA. Fd:7. Srkkert. vuodelta 1949. 6.11.1951. Mikael Ritamo)

83. Erkki Kinnusen haast 19.7.1994.; Emil Lasaroffin haast. 1992.; Toini Lasaroffin haast. 1.8.1996.; Sirkka ja Kauko Tierannan haast. 30–31.7.1996; 14.6.1997. Kirkkoherra Ritamo kieltäytyi joissakin tapauksissa antamasta lestadiolaiselle seurakuntalaiselleen papintodistusta luterilaiseen seurakuntaan siirtymistä varten. Niinpä jotkut siirsivät kirkonkirjansa Kuopion ja Joensuun ortodoksisiin seurakuntiin, joissa kirkkokunnan vaihdossa ei ollut ongelmia. Ritamon toiminta herätti vielä 1990-luvun lopulla tunteita tapahtumia muistelleiden keskuudessa. (kertoneet mm. Emil ja Toini Lasaroff sekä Sirkka ja Kauko Tieranta). Taipaleen seurakunnan kirkonpalvelijana ja haudankaivajana toimi pitkään Pekka Miinalainen, joka ahkerasti "puhutteli" seurakuntansa papistoa (Rovasti Erkki Piironen puh.haast. 31.7.1996; Piironen 1994, 119–120)
84. Rovasti Erkki Piironen puhhaast. 31.7.1996. Tilanteen paranemisesta todistavat myös seurakuntakertomukset, joissa maininnat lestadiolaisuudesta loppuvat tyystin.
85. Liperin seurakunnasta liitettiin vuoden 1937 alusta Harmaasalon, Kokonvaaran ja Sukkulansalon kylät Kuusjärven seurakuntaan ja kuntaan. Merkittävä osa Liperissä ja Taipaleen seurakunnassa syntyneistä yhdistyksen jäsenistä oli kotoisin näistä kylistä. (MKK. Kortisto Outokummun Rauhanyhdistyksen jäsenistä).
86. MKK. Kortisto Outokummun Rauhanyhdistyksen jäsenistä.
87. VRYA. Tilinpitokirja 1939–1949.
88. Ortodoksisen kirkon jäseniä on edelleen ainakin Outokummun, Viinijärven ja Lappeenrannan Rauhanyhdistyksissä. (ORYA. Jäsenkortisto. LPRYA, Jäsenkortisto. VRYA. Jäsenkortisto). Vanhoillislestadiolaisuudessa toimii ja on toiminut koko ajan saarnaajia, joilla on ortodoksinen tausta. (SRKA. Puhujaluettelot 1970, 1980, 1990 ja 2000.)
89. Maenpaa, Sven: From the Mission Field in Russia. Christian Monthly 1/1999.; Savela 1993, 83.
90. Pentti Kähkösen puhhaast. 6.2.2001.
91. Kirkkokunta rekisteröitiin vuonna 1975 (MKK. Selvitys (1975) vanha-kristilliseltä seurakunnalta Leningradin alueen ja kaupungin uskontoasiain valtuutetulle toveri Zharenov G.S:lle. Käännös Pentti Kähkönen).
- 92.Ks. Mikkola, Pekka; Unkarin Siioni on vielä pieni yhteisö. Kaleva 28.6.1998. Artikkelissä sisältyy myös samaralaisen lestadiolaissaarnaajan Juri Serovin haastattelun, jossa tämä toteaa Samaran Rauhanyhdistyksen rekisteröinnin

juuttuneen Moskovaan. Hän kertoo lisäksi ortodoksien haluavan kieltää heidän toimintansa.; Pentti Kähkösen puhhaast 6.2.2001.

Ortodoksisen taustan omaavat lestadiolaissaarnaajat

1. Itsellisenpoika, nuohoojamestari Heikki Hiltunen syntyi 13.4.1849 Liperin Polvijärven Ala-Sotkuman kylässä itsellisen Johan Hildusen ja hänen kreikkalaiskatolisen vaimonsa Balaga Tirkoinin toiseksi nuorimpana poikana. Asuttuaan välillä Pietarissa hän muutti Turun kautta 23.8.1875 Joensuuhun, jossa hän kuoli 11.12.1908. Avioliiton Heikki Hiltunen solmi 19.9.1871 Sofia Isakssonin (s. 13.2.1850 Viipurissa/Polvijärvellä?) kanssa. Saarnaajana Heikki Hiltunen tunnetaan 1870-luvun lopulta alkaen. Heikki Hiltunen kiersi saarnamatkoilla lähinnä Pohjois-Karjalassa ja Laatokan Karjalassa. Vuosisadan vaihteen hajaannuksissa Heikki Hiltunen liittyi vanhoillisuuteen.¹

2. Maanviljelijä Paavo Hyttinen syntyi lestadiolaiseen kotiin Liperin Harmaasalolla 15.10.1894. Vanhemmat, luterilainen Juho Hyttinen (1849–1922) ja ortodoksi Maria Hovatoiff (1857–1896) olivat saaneet "parannuksen armon" joitakin vuosia aikaisemmin. Hyttisten kodin ovet olivat aina avoinna lestadiolaiskristityille ja talo oli yksi kylän vanhimmista seurapaikoista. Paavo Hyttinen avioitui 8.7.1922 polvijärveläisen Senja Pajarisen kanssa. Paavo Hyttisen saarnatoiminta alkoi joko 1920- tai 1930-luvulla. Puhujana hän ei ollut enää 1940-luvun lopulla ja hän irroittautui kokonaan lestadiolaisuudesta menen perimätiedon mukaan "toiseen äärimmäisyyteen". Sen sijaan hänen vaimonsa oli lestadiolaisten toiminnassa mukana elämänsä loppuun saakka. Perimätieto kertoo toisaalta, että Paavo Hyttinen olisi saanut "palaamisen armon" kuolinvuoteellaan. Paavo Hyttinen kuoli 20.8.1978 ja Senja Hyttinen 20.5.1979.²

3. Maanviljelijä Otto Juvosen työ sananpalvelijana alkoi 1940- ja 1950-lukujen vaihteessa. Otto Juvonen oli syntynyt 11.5.1898 Liperissä luterilaisen lampuoti Adam (Aatu) ja ortodoksi Anna (o.s. Jolkkonen) Juvosen perheeseen. Otto Juvosen vanhemmat olivat aktiivisesti mukana lestadiolaisten toiminnassa. Otto Juvonen muutti vanhempiansa mukana Kuusjärvelle 10.4.1906. Muuton jälkeen perheen äiti siirtyi Taipaleen ortodoksisen seurakunnan jäsenyydestä Kuusjärven luterilaisen seurakunnan jäseneksi. Otto Juvosen vanhemmat olivat vanhoillislestadiolaisia ja perheen koti oli vuosikymmenien ajan Vuonoksen kylän vakituisena seurapaikkana. Avioliiton Otto Juvonen solmi 9.2.1919 Taipaleen ortodoksisen seurakunnan jäsenen Lydia Surakan kanssa. Perheeseen syntyi kaikkiaan kymmenen lasta. Otto Juvonen oli nuoruudessaan joitakin vuosia "maailmassa", mutta palasi takaisin lestadiolaisuuteen. Hän toimi lähes parikymmentä vuotta Outokummun ja sen ympäristön Rauhanyhdistyksen puheenjohtajana. Samoin hän oli vuosien ajan Outokummun seurakunnan kirkkovaltuuston jäsen. Saarnaajan tehtävään hänet asetettiin 1940-luvun lopulla. Otto Juvosen saarnoja on muisteltu hyvin raamatullisiksi. Hän kiersi varsinkin 1960-luvun alkuvuosina paljon myös SRK:n lähetysmatkoilla. Lydia Juvosen elämän taival päättyi 22.11.1965 ja Otto Juvosen 29.12.1969.³

4. Talollinen, myöhemmin mäkitupalainen Iivana Karpoff oli syntynyt Outokummun Sysmässä 1.1.1863. Avioliiton hän solmi 30.8.1881 luterilaisen

Kaisa Hiltusen kanssa. Iivana Karpoff kuului koko ikänsä ortodoksiseen kirkkoon. "Parannuksen armon" hän sai jo 1880-luvulla, sillä hän kävi saarnamatkoilla ainakin vuodesta 1891 alkaen. Kuusjärven lisäksi hänen tiedetään liikkuneen puhumassa Liperissä ja Heinävedellä. Iivana Karpoffilla oli Iivana Mutasen ohella merkittävä osuus lestadiolaisuuden leviämisellä ortodoksien keskuuteen. Perimätiedon mukaan Iivana Karpoffin usko kärsi välillä haaksirikon, kun hän oli menettänyt talonsa ja kaiken omaisuutensa taatessaan "valheveljeä". Tämän jälkeen hän elätti itseään ratatyömiehenä. Kun työmaalla pilkattiin lestadiolaiskristittyjä, hän puolusti heitä: "Älkää pilkatko, he ovat Jumalan silmäteriä". Perimätiedon mukaan ilmestyi Iivana Karpoff eräänä yönä vanhoillislestadiolaisten Josefiina ja Konsta Kontkasen mökin ikkunan taakse koputtamaan ja kysymään: "Vieläkö se kuuluu usko tällaisellekin?" Iivana Karpoff jatkoi saarnatoimintaansa tämän jälkeen aina 13.12.1933 tapahtuneeseen kuolemaansa saakka.⁴

5. Maanviljelijä Pekka Kuikka syntyi 4.5.1884 Polvijärvellä (Sotkuma n:o 37), jossa hän asui koko ikänsä. Hän avioitui 14.2.1910 Anna Piironen kanssa. Avioliitto oli lapseton. Molemmat siirtyivät Taipaleen ortodoksisesta seurakunnasta luterilaisen seurakunnan jäseniksi 30.12.1917. Pekka ja Anna Kuikan parannusentekoaajankohta ei ole tiedossa, mutta lestadiolaisuus levisi Liperin Sukkulansalolta Polvijärven puolelle sen jälkeen, kun saarnaaja Antti Korhonen oli muuttanut seudulle 1889. Saarnatoimintansa Pekka Kuikka on aloittanut viimeistään 1920-luvulla. Polvijärven Mutkanvaarassa hän piti joka pyhä seuroja ja lisäksi hän toimi kylän pyhäkoulunopettajana. Pekka Kuikka valittiin Karjalan apulähetystoimikunnan jäseneksi vuonna 1931 ja hänet katsottiin "soveliaaksi" kulkemaan lähetysmatkoilla Pohjanmaalta tulevien lähetysmiesten kanssa. Pekka Kuikka kärsi vaikeasta keuhkotaudista ja hänen elämänsä päättyi tuon taudin murtamana 22.7.1934.⁵

6. Talollinen, työmies Iivana Mutanen oli syntynyt 3.1.1854 Liperin Särkijärvellä (Harmaasalo). Hänen vanhempansa olivat Ivan Vasiliev Mudanen (1833–1899) ja Anna Jakovleva Hartikainen (1829–1903). Myös Iivana Mutasen vanhemmat liittyivät lestadiolaisuuteen. Avioliiton hän solmi vuonna 9.10.1878 Anna Jyrintytär Naumasen kanssa. Lestadiolaisuuteen Iivana Mutanen kääntyi viimeistään 1880-luvulla. Iivana Mutanen teki saarnamatkoja kotipitäjänsä lisäksi jo 1880-luvulla ainakin Kuusjärvelle ja Heinävedelle. Hän oli ortodoksisen kirkon jäsen ja suoritti merkittävän elämäntyön saarnamiehenä nimenomaan ortodoksisen väestön keskuudessa. Iivana Mutasen on muisteltu tehneen "parannuksen" pudasjärveläisen Paavali Ervastin Harmaasalolla pitämässä seuroissa. Perimätiedon mukaan Taipaleen seurakunnan kirkkoherra Venzelav Diakonow kielsi ehtoollisen ja kirkossakäynnin Mutaselta, koska tämä oli arvostellut ortodoksisen kirkon jumalanpalvelusmenoja väittäen niiden monessa kohden olevan Raamatun vastaisia. Asiaa selvitettiin piispan-tarkastuksessa, jossa piispa totesi Mutasen osaavan Raamattua paremmin kuin moni pappi ja Mutanen vapautettiin "pannasta". Vaikka Iivana Mutanen näki ortodoksisessa kirkossa paljon väärää, kävi hän siitä huolimatta ahkerasti kirkossa. Myös kotihartautta harjoitettiin ja illoin, aamuin sekä ruualle käytäessä pidettiin yhteinen rukous kädet luterilaiseen tapaan ristittynä. Iivana Mutasen

toiminta ajoittuu aikaan, jolloin seudulla koettiin voimakkaita herätyksiä. Seuraväki oli usein "liikutuksissa vapauduttuaan synnin kahleista". Kerrotaan myös Iivana Mutasen "liikuttuneen" usein puheensa aikana: "Toinen puoli kasvoista oli iloliikutuksissa ja toinen poskipuoli itkussa niin, että kyyneleet tippuivat poskea pitkin alas." Iivana Mutasen toiminnan saarnaajana katkaisi lankeemus, josta hän teki kuitenkin "parannuksen". Hän oli todennut: "Saarnamiehen kalliiseen virkaan en ole enää kelvollinen, kunhan vaan saan olla suurena syntisenä omistamassa Jumalan armoa." Vuonna 1899 Iivana Mutanen muutti Harmaasalolta Kontiolahden Mutalaan, jossa hän kuoli 30.7.1908.⁶

7. Talollisenpoika, työmies Matfeij (Matti) Mutanen syntyi 1.9.1856 (Liperin ev.lut. seurakunnan muuttaneiden luettelossa syntymävuodeksi on annettu 1862) Liperin Särkijärvellä (Harmaasalo) edellä mainittujen Ivan ja Anna Mudasen kolmanneksi vanhimpana lapsena. Koko perheen liittyessä ilmeisesti 1880-luvulla lestadiolaisuuteen, myös Matti Mutanen omaksui uuden uskonvakaumuksen. Matti Mutanen oli kaiken kaikkiaan neljä kertaa naimisissa. Ensimmäisen avioliiton hän solmi vuonna 1878 Anna Naumasan kanssa (k. 2.9.1878), toisen 10.7.1885 Maria Petrovin kanssa, kolmannen 8.2.1888 Kaisa Stiina Leppäsen (k. 24.8.1907) kanssa ja neljännen 28.6.1908 Eeva Kristiina Jäppisen kanssa (s. 20.8.1881 Rautalammilla). Matti ja Eeva Mutanen muuttivat kirkonkirjojen mukaan perheineen 14.9.1928 Liperistä Jyväskylän maaseurakuntaan. Perhe asui kuitenkin käytännössä monilla eri paikkakunnilla jo ennen virallista poismuuttoa Liperistä. Matti Mutanen työskenteli rautatietyömailla eri puolilla Itä-Suomea ja perheen lapset ovat syntyneet Joensuussa (1909), Ristiinassa (1911), Pieksämäellä (1913) sekä Jyväskylässä (1916). Saarnaajana Matti Mutanen toimi ainakin 1900-luvun alkuvuosina. Hänet mainitaan vuonna 1911 laaditussa vanhoillisten saarnaajien luettelossa. Jossakin vaiheessa Matti Mutasen saarnaajatoiminta kuitenkin lakkasi ja hän ei ollut viimeisinä elinvuosinaan mukana vanhoillislestadiolaisten toiminnassa.⁷

8. Työmies, palstatilallinen Kusti Parviainen syntyi 1.1.1876 Harmaasalolla ortodoksiseen perheeseen. Hänen vanhempansa Ivan ja Jekaterina (o.s. Mutanen) Parviainen olivat saaneet "parannuksen armon" 1890-luvulla. Samoihin aikoihin myös Kusti Parviainen sai "parannuksen armon" ja hänen kohdallaan on Taipaleen ortodoksisen seurakunnan kirkonkirjoihin tehty merkintä "HIHHULI". Vuosisadan vaihteessa Kusti Parviainen muutti Joensuuhun, jossa hän työskenteli lestadiolaisella leipuri Tapanisella renkinä. Täällä hän tapasi tulevan vaimonsa Maria Kärkkäisen, joka oli samassa perheessä piikana. Avioliitto solmittiin 26.2.1902. Vaimo oli syntynyt 25.5.1882 Liperin seurakunnassa. Perheeseen syntyi kaiken kaikkiaan kahdeksan lasta, joista kolme kuoli aivan pienenä. Kusti Parviainen liittyi Joensuussa asuessaan paikallisen rauhanyhdistyksen jäseneksi. Joitakin vuosia myöhemmin perhe muutti Kymin Karhulaan (muutto on tapahtunut viimeistään vuonna 1904, koska perheen vanhin lapsi Aleksander oli syntynyt Kymissä 6.4.1904), jossa Kusti Parviainen 29.4.1906 erosi Taipaleen ortodoksisesta seurakunnasta liittyen 1.5.1906 Kymin evankelisluterilaiseen seurakuntaan. Karhulassa asuessa perhe oli kosketuksessa lähinnä uusheräykseen. Karhulassa perhe hankki oman mökin, mutta joutui vapaussodan jälkeen muuttamaan takaisin kotiseudulle suoranaisten nälän takia. Vapaus-

sodan aikana Kusti Parviainen oli joutunut pakko-otossa punakaartiin, jossa oli palvellut kaksi viikkoa hevospiehenä. Kuusjärven seurakuntaan Kalttomalle perhe muutti 3.12.1918. Siitä, milloin Kusti Parviainen asetettiin puhujan tehtävään, ei ole varmuutta. Saarnaajana hän toimi viimeistään 1930-luvun puolivälistä alkaen. Joka sunnuntai Kalattoman ja Outokummun lestadiolaiskristityt kokoontuivat seuroihin, joissa Kusti Parviainen palveli, mikäli paikkakunnalla ei ollut vierailevia saarnaajia. Parviaisten kodin sillan alla olivat seuroja varten lankuista tehdyt seurapenkit. Kusti Parviainen oli pelkästään paikallinen saarnamies. Hänen elämäntaipaleensa päättyi 3.3.1947, Maria Parviaisen 25.5.1958.⁸

---

1. Raittila 1967, n:o 100.; OMA. Laestadiana 10. Ea:1.

2. Paavo Hyttinen erosi kirkosta 20.12.1954. Eron syyksi hän oli ilmoittanut lestadiolaisuuden. Lisäksi hän oli kertonut, ettei hän ymmärrä urheilevaa kirkkoa. Paavo Hyttinen liittyi takaisin luterilaisen kirkon jäseneksi 13.4.1973. Liperi KA. Rk. 1931-40, s. 1494. Taipale n:o 35. Säkinlahti.; Outokumpu KA. Anneli Hintikan tiedonanto 9.9.1997.; SLL 8/1922, 127. (K.N: Juhana Hyttisen muistokirjoitus).; Kaarina Kontkasan haast. 30.7.1996.; Toini Lasaroffin haast. 1.8.1996.; Emil Lasaroffin haast. 1992. ; PMS 46/21.11.1973 (Erkki Kinnunen & Eero Hosionaho: Muistelmia Outokummun kristillisyydestä).; PMS 26/25.6.1986. (Merja Lasaroff: Muistikuvia Outokummun kristillisyydestä).; ORYA. Jhtkkok.ptk. 7.2.1980, § 5.; Harri Lasarovin haast. 2.8.1997.

3. Outokumpu KA. Rk 1941-50, s. 1551. Sysmä n:o 671. Sirkka-aho.; Kirkonkok. ptk. 1949–1968.; Pertti Juvosen haast. 31.7.1996.; Alma Parviaisen haast. 5.6.1996.; ORYA. Vkok.ptk. 1949–1968.

4. Outokumpu KA. Rk. 1881–1890, s. 235. Sysmä n:o 59, Suursänki; Kerkkä; s. 242. Sysmä n:o 62, Kiikoinmäki.; OMA. Laestadiana1. Bi:1. O.H.Jussilan kok. David Luostarinen 25.2.1891 Heinävedeltä.; SLL 1934, 61.; Raittila 1967, n:o 174.; Mäntylä 1953, 19.; Taimi Haapalaisen haast. talvella 1996.; Pertti Juvosen haast. 31.7.1997.

5. Polvijärvi KA. Tiedot Pekka ja Anna Kuikasta 19.6.1996.; JRYA. Apuläh.tmk.ptk. 8.3.1931, § 1.; 4.12.1932, § 3.: Hilma Korhosen haast. 1992.; PMS 26/25.6.1986 (Merja Lasaroff: Muistikuvia Outokummun kristillisyydestä).

6. MKK. Arkistomestari Laila Sinnemäki 29.4.1998.; OMA. L:10. Ec:2. Maria Nykäsen haast. 4.8.1951.: Mäntylä 1953, 15, 78-80.; Raittila 1967, n:o 296. Huomaa virheelliset tiedot Raittilalla sekä Iivana Mutasen että hänen vaimonsa henkilötiedoissa.; Emil Lasaroffin haast. 1992.

7. MKK. Arkistomestari Laila Sinnemäki 29.4.1998.; JMSRKA. Tiedot Matti Mutasesta 8.5.1998.; SRKA. Lähetystoimen (SRK:n) jhtk.ptk 16.10.1911.; Ermo Mutasen puhhaast. 9.8.1998.; Matti Mutasen nuorin poika, konstaapeli Gunnar Mutanen (s. 6.8.1916 Jyväskylässä) toimi vanhoillislestadiolaisena saarnaajana Jyväskylässä vuosikymmeniä.

8. Outokumpu KA. Rk. 1910-1920, s. 436.; 1921–30.: 1921–30, s. 821. Sysmä n:o 60 Kehkola.; 1941–50, s.1523. Sysmä n:o 603 Rupanrinne.; 1951–60, s.

1133.; Kymi KA. Tuula Salmelainen 8.1.1997; SLL 10/1917 298–299.; Kolk. 13–14/1917, 274.; Alma Parviaisen haast. 5.6.1996.; Kaarina Kontkasen haast. 30.7.1996. Kusti Parviaisen vanhin poika Aleksanteri Parviainen toimi esikoislestadiolaisten saarnaajana Kotkassa ja toinen pojista, Vilho Parviainen, oli Outokummun ja sen ympäristön rauhanyhdistyksen ensimmäinen puheenjohtaja.

LÄHTEET

1. Arkistolähteet

1.1. Kansallisarkisto (KA)

1.1.1. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran arkisto (SKHSA)

-H.K.Erviön kokoelma

1.1.2. Porvoon Tuomiokapitulin Arkisto (PTA)

-Taipalsaaren seurakuntakertomukset 24.5.1881 ja 28.2.1889

1.2. Valtioneuvoston kanslian arkisto (VNKA)

Yhdistysrekisteritoimiston arkisto (YRTA)

-Värtsilänkylän ja sen ympäristön Rauhanyhdistys ry:n asiakirjat (nro 11 232)

-Suojärven Rauhanyhdistys ry:n asiakirjat (nro 32499)

1.3. Ortodoksisen Kirkkohallituksen Arkisto (OKHA) Kuopio

-Ce:1. Piispantarkastuspöytäkirjat

-Fd:7. kertomukset kasvatus- ja opetustyöstä.

1.4. Mikkelin Maakunta-arkisto (MMA)

Lakkautettujen seurakuntien keskusarkisto (LSKA)

Suojärvi KA

II Dd:1. Kertomukset seurakunnan tilasta 1922–1948

II Di:1. Toiminta- ja työsuunnitelmat 1924–1947

1.5. Oulun Maakunta-arkisto (OMA)

1.5.1. Oulun Tuomiokapitulin arkisto (OTA)

Kirjediaarit (KD) 276/1896 ja 368/1896.

1.5.2. Laestadiana-kokoelma

Laestadiana 1.

-Bi:1. O.H.Jussilan kokoelma (O.H.Jussilan kok.)

Laestadiana 10. Apulaisprofessori Pekka Raittilan kokoelma

-Ec:1-2

-Eb:1-2

-Helmi Kosusen haastattelut 7.8.1945 ja 18.2.1963.

-Mimmi Pulkkisen haast. 28.12.1965

-Käsikirjoitus Nurmeksien lestadiolaisuudesta

-Käsikirjoitus Pohjois-Karjalan lestadiolaisuudesta

-Luettelo Pietarin seudun saarnaajista

1.6. Evankelisluterilaisten seurakuntien arkistot (KA)

1.6.1. Jyväskylän Maaseurakunnan Arkisto (JMSRKA)

Tiedot Matti Mutasesta, saatu 8.5.1998.

1.6.2. Kymi KA

Tuula Salmelaisen 8.1.1997 lähettämät tiedot.

1.6.3. Liperi KA

Rippikirjat 1880–1940

1.6.4. Outokumpu KA

II Ca. Kirkonkokousten pöytäkirjat.

II Cb. Kirkkoneuvoston pöytäkirjat 1879–1925.

II Cd. Piispantarkastuspöytäkirjat.

II Dd. Seurakuntakertomukset.

II Ea:1 Tuomiokapitulin päätöksiä ja kirjeitä.

Rippikirjat 1881–1960.

1.6.5. Polvijärvi KA

Tiedot Pekka ja Anna Kuikasta, saatu 19.6.1996.

1.6.6. Taipalsaari KA

II Cd. Piispantarkastuspöytäkirjat 1784–1988

1.7. Rauhanyhdistysten arkistot

1.7.1. Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistyksen Arkisto (SRKA). Oulu.

C:2. SRK:n johtokunnan pöytäkirjat.

E:5. Rauhanyhdistysten kirjeenvaihto.

-Puhujaluettelot 1970–2000.

1.7.2. Joensuun Rauhanyhdistyksen (uusheränneet) Arkisto (JRYA (uh))

-Tulo-, Meno- ja omaisuuskirja 1894–1928

-Kokouspöytäkirjat 1900–1934.

1.7.3. Joensuun (ja sen ympäristön) Rauhanyhdistyksen Arkisto (JRYA)

-Apulähetystoimikunnan pöytäkirjat (Apuläh.tmk)

-Johtokunnan kokousten pöytäkirjat 1922–1949

-Vuosikokousten pöytäkirjat 1922–1949

-Yleisten kokousten pöytäkirjat 1922–1949

1.7.4. Lappeenrannan Rauhanyhdistyksen arkisto (LPRYA)

-Jäsenkortisto

1.7.5. Outokummun (ja sen ympäristön) Rauhanyhdistyksen Arkisto (ORYA)

-Johtokunnan kokousten pöytäkirjat.

-Jäsenkortisto.

-Luettelo perustamiskokoukseen osallistuneista.

-Perustamiskokouksen pöytäkirja 14.4.1947.

-Syyskokousten pöytäkirjat (Syyskok).

-Vastaus SRK:n historiatoimikunnan kyselyyn 1977

-Vuosikokousten pöytäkirjat (Vkok).

-Yleisten kokousten pöytäkirjat (Ylkok).

1.7.6. Viinijärven Rauhanyhdistyksen arkisto

-Perustamiskokouksen pöytäkirja

-Tilinpitokirja 1939–1949

-Jäsenkortisto

1.8. Yksityishenkilöiden hallussa olevat kokoelmat

- Mauri Kinnusen kokoelma (MKK). Lappeenranta
 -Kortisto Outokummun Rauhanyhdistyksen jäsenistä
 -Kortisto Outokummun lestadiolaisyhteisön jäsenistä
 -Kortisto Lappeenrannan lestadiolaisyhteisön jäsenistä
 -Muistiinpanot Liperin kirkonarkistosta
 -Puhujakortisto
 -Selvitys (1975) vanhakristilliseltä seurakunnalta Leningradin alueen ja kaupungin uskontoasiain valtuutetulle toveri Zharenov G.S:lle. (Kopio) Käännös Pentti Kähkönen.
 -Arkistomestari Laila Sinnemäen kirje 29.4.1998.

2. Kirjallisuus

- Castrén, Kaarlo; 1934 *Laestadiolaisuus Suomessa Venäjän viranomaisten pelon kohteena*. SKHS:n vuosikirja XXIII, 1933. Helsinki.
- Heikkilä Markku & Seppo Juha; *Uskonnollinen liike, esivalta ja "maailma". - Kansa liikkeessä*. Toim. Risto Alapuro & Ilkka Liikanen & Kerstin Smeds & Henrik Stenius. Vaasa 1987.
- Hoppa, Helinä & Lehtonen, Marjatta & Lyytikäinen, Kari & Tanskanen Onni 1996. *Elämän leipä*. Liperin Rauhanyhdistys 50 v.
- Huttunen, Veikko & Sivonen Tuovi; *Kuusjärven Outokummun historia*. Joensuu 1974
- Hämynen, Tapio; *Liikkeellä leivän tähden. Raja-Karjalan väestö ja sen toimeentulo 1880–1940*. Diss. Hist. tutk. 170. Tampere 1993.
- Johansson, Gustaf; *Laestadiolaisuus*. Kuopio 1892.
- Juntunen, Hannu; *Lars Levi Laestadiuksen käsitys kirkosta*. Diss. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 132. Vammala 1982
- Jussila, Heikki; *Kutsujan armo lestadiolaisessa kristillisyydessä*. Oulu 1948.
- Jääskeläinen, Juhani; *Inkerin suomalainen evankelisluterilainen kirkko neuvostojärjestelmän ensimmäisenä vuosikymmenenä 1917–1927*. Diss. Helsinki 1980.
 - *Inkerin suomalaisten evankelis-luterilaisten seurakuntien matrikkeli vuosilta 1918–1938*. SKHS:n vuosikirja 72. Saarijärvi 1982.
- Kaisto, Pertti; 1985 *Elävän kristillisyyden vaiheet Kuopiossa 1870–1985*. Kuopio.
- Kansanaho, Erkki; *Kirkko karjalassa*. Lappeenranta 1985.
- Kinnunen, Mauri; *Arpa lankesi ihanasta maasta. Lestadiolaisuuden vaiheita Lappeenrannan seudulla vuodesta 1870*. Jyväskylä 1993.
 - *Viipurin läänin lestadiolaisuus 1870 - 1912 - Linkki eri kulttuurien välillä*. Suomen historian lisensiaatintutkimus. JYHL. 1996

- *Herra on minun kallioni. Lestadiolaisen kristillisyyden vaiheet Outokummussa.* Saarijärvi 1997.

Knuutinen, Osmo; *Virallisen kirkon ja lestadiolaisuuden väliset suhteet eriuskolaislaista uskonnonvapauslakiin Kuopion (Oulun) hiippakunnassa.* OYHL 1979.

Kouri, Arto S.; *Kuopion piispa Gustaf Johanssonin taistelu lestadiolaisuutta vastaan vv. 1885–1896.* HYTTK 1970.

Kukko, Reino; *Kukkojen suku. Talonpoikaissuku Karjalan kannaksen Pyhäjärveltä.* Sl. 1980.

Kupsala, Jari; *Tähän asti. Oulun Rauhanyhdistys 100 vuotta.* Jyväskylä 1995.

Könönen, Tahvo; *Joensuun kaupunki vuosina 1848–1898.* Joensuu 1904.

Laasonen, Pentti; *Vanhan kirkollisuuden hajoaminen Pohjois-Karjalassa.* Joensuu 1971.

Lohi, Seppo; *Pohjolan kristillisuus. Lestadiolaisuuden leviäminen Suomessa 1870–1899.* Diss. Oulu. Jyväskylä 1997.

Mustakallio, Hannu; *Lestadiolaisuus valtioliisena vaarana. Venäjän sisäministeriön tiedustelu"hihhulilahkon opista ja sen toiminnan laadusta" vuodelta 1909. - Jorma Selovuori (toim) ...vaikka voissa paistais? Venäjän rooli Suomessa.* Helsinki, Porvoo, Juva 1998.

Mäntylä, Kauko; *Lestadiolaisuus Pohjois-Karjalassa 1800-luvun loppupuolella.* Pastoraalikirj. KTA 1953

Naumanen, Tauno; *Joensuun Rauhanyhdistyksen vaiheita 1894–1960. -Kohti rauhan rantaa.* Juhlakirja Joensuun Rauhanyhdistyksen täyttäessä 100 vuotta. Toim. Mauri Hyvärinen. Joensuu 1994.

Onnela, Samuli; Pastori K.R.Jauhiainen *Muurmannin rannalla - Tornionlaakson vuosikirja 1975.* Tornio 1975.

Piiroinen, Erkki; *Seitsemän vuotta Taipaleen pappina.* Joensuu 1994.

Pälli, F.N.; *Vienan-Karjalasta uskonvainoajoilta vv. 1879–99. 8 uskovaisen kärsimystarina.* Oulu 1923.

Raittila, Pekka; *Lestadiolaisuuden matrikkeli ja bibliografia.* SKHS:n Toimituksia 74. Forssa 1967.

- *Lestadiolaisuus 1860-luvulla. Leviäminen ja yhteisönmuodostus.* Diss. Helsinki. Loimaa 1976.

- *Lestadiolaisuus Pohjois-Amerikassa vuoteen 1885.* SKHST 121. Loimaa 1982

Reino Salo; *Vilppu Kairahta ja kairahtalaisuus* (SKHS:n vuosikirja 87–88. 1997–1998,. Jyväskylä 1999. s. 271–285)

Salokas, Eino; *Laestadiolaisuus Liperissä 1800-luvun loppupuolella*.
Historiallinen Arkisto XLVII. Juhlajulkaisu Martti Ruuthin kunniaksi hänen täyttäessään 70 vuotta. Helsinki 1940.

Savela, Voitto; *Lestadiolaisuudesta Venäjällä. - Jumalan sana ja opetus*. SRK:n vuosikirja 1992. (Toim. Samuli Pentikäinen). Jyväskylä 1993.

Suolinna, Kirsti; *Herätysliikkeet sosiaalisina liikkeinä*. - Uskonnollinen liike. Toim. Juha Pentikäinen. Pieksämäki 1975a.

-*Yhteiskuntarakenne ja yhteiskunnallinen liike*. - Uskonnollinen liike. Toim. Juha Pentikäinen. Pieksämäki 1975b.

Takkinen, Johan; *.100 kirjettä ajalta 1874–1892*. s.l. 1992

Viljanen, Paavo; *Vienan ja Aunuksen lestadiolaisuudesta*. -Tornionlaakson vuosikirja. Tornio 1967.

Virkkala, Oiva; *Alkulähteillä. Lestadiolaisen uudenheräyksen synty ja luonne. Erityisesti saarnaaja Mikko Saarenpään elämäntyön yhteydessä tarkasteltuna*. Lappeenranta 1945.

- *Emil Teodor Gestrin ja satakuntalainen pyhä-liike*. Helsinki 1970.

3. Sanoma- ja aikakauslehdet

Christian Monthly 1999

Huutavan Ääni 1924 (HÄ)

Kaleva 1986, 1998

Kolkuttaja 1907, 1914, 1917 (Kolk)

Kolkuttajan Lähetyssanommat 1910

Kristillinen Kuukausilehti (KK) 1883

Päivämies 1954, 1955, 1963, 1973, 1978, 1986, 1994 (PMS)

Rauhan Side 1980 (RSide)

Sanomia Siionista 1886, 1889, 1892, 1895 (SS)

Siionin Lähetyslehti 1917, 1921, 1922, 1924, 1925, 1931, 1933, 1934, 1936, 1991, 1994 (SLL)

Teologinen Aikakauskirja 1896 (TAik)

Vartijan Äänen kesälehti 1947 (VÄ)

4. Haastattelut ja kirjeelliset tiedonannot (tekijän hallussa)

Haapalainen (os. Parviainen), Taimi, eläkeläinen. Outokumpu. s. 1918 Kymi. Haast. talvella 1996.

- Juvonen, Pertti, rovasti. Liperi. s. 1935 Kuusjärvi. Haast. 31.7.1996.
- Kinnunen, Erkki. eläkeläinen saarnaaja. Outokumpu. s. 1926 Liperi. Haast. 19.7.1994, 4.8.1997 ja kirje 3.8.1997.
- Kolgunova, Anastasia Petrovna. Pietari. s. 11.11.1920 Pihkovan alueella. Haast. 6 – 6.7.1996. VI. SRK.
- Kontkanen, Kaarina, eläkeläinen. Outokumpu. s. 1929 Liperi. Haast. 30.7.1996.
- Koponen, Einari, eläkeläinen, saarnaaja. Lappeenranta. S. 1919 Lappeenranta. Haast. 28.3.1992. Esiklest.
- Korhonen, Hilma Maria, eläkeläinen. Outokumpu (1907 - 1997). Haast. 1992 ja 12.10.1994. VI. SRK.
- Korshunov, Aleksei Aleksejevsh. Pietari. s. 15.1.1929 Leningrad. Haast. 8.7.1995. VI. SRK.
- Kuokkanen, Elsa. Eläkeläinen, Outokumpu, s. 1929 Lappee. Haast. 2.3.1990 ka kirje 19.1.1991. Kirje syyskuussa 1997. VI. SRK.
- Kähkönen, Pentti. Opettaja, Pirkkala. s. 1946 Joensuu. Puhhaast 6.2.2001. VI. SRK
- Lasaroff, Emil. Maanviljelijä, eläkeläinen, Outokumpu. (1916 - 1994) Liperi (Taipale). VI. SRK.
- Lasaroff, Toini, emäntä, eläkeläinen. Outokumpu. s. 1922 Liperi (Taipale). Haast. 1.8.1996. Outokumpu. Haastatellut 1992 Erkki Kinnunen. VI SRK.
- Lasarov, Harri, laitospäällikö. Outokumpu. Haast. 2.8.1997. VI. SRK.
- Luukkanen, Edith. Lastenhoitaja. helsinki. s. 1920 Pyhäjärvi Vpl. Haast. 23.9.1994. VI. SRK.
- Mertanen, Ida. Eläkeläinen. Outokumpu, s. 1909 Liperi. Haast. talvella 1996.
- Moroz, Erna; Helsinki. Haast 24.10.1994.
- Nikiforov, Gennadi. Saarnaaja, Pihkova. s. 1933 Pihkova. Haastattelu 8.7.1995 ja kirje 17.8.1995. VI. SRK.
- Parviainen (os. Kemppinen), Alma. Osastonhoitaja, Outokumpu. s. 1914 Pietari, Pyhän Marian srk.. Haast. 29.12.1991 ja 5.6.1996.
- Piironen, Erkki, rovasti. Joensuu. s. 1919 Liperi (Taipale). Puhhaast. 31.7.1996. Ort.
- Romanova, Lidija, Samara. s. 1939 Kujbyshev. Haast. 2.7. ja 8.7.1995.
- Tieranta, Kauko, eläkeläinen. Outokumpu. s. 1925 Impilahti. Haast. 30. - 31.7.1996 ja 14.6.1997.
- Tieranta (o.s. Hartikainen), Sirkka. Outokumpu. Haast. 30. - 31.7.1996 ja 14.6.1997. VI SRK
- Tretjakova, Jevgenija Ivanovna. Pietari. s. 1913. Haast. 8.7.1995. VI. SRK
- Venäjä "vanhojen uskovaisten" ryhmähaastattelut 19.3.1995 ja 1.7.1995